

บทที่ 2

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์

สมัยรัชกาลที่ 1- 3

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 นั้นอาจศึกษาได้ตามประเด็นดังต่อไปนี้

1. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรสมัยต้นรัตนโกสินทร์

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงมีมานานแล้ว ในสังคมไทยสมัยโบราณ ดังจะพบได้จากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะศิลาจารึก ตำนาน และพระราชพงศาวดาร เป็นต้น ดังที่จะกล่าวรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยแรก ๆ จะปรากฏในหลักฐานเอกสารของทางภาคเหนือ ซึ่งมีอยู่ก่อนสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นส่วนใหญ่ ในรูปของคำบอกเล่าของชาวบ้านและเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พุทธศาสนาของล้านนาตลอดจนศิลาจารึก ซึ่งมนต์ชัย เทัญวโรปกรณ์รวบรวมไว้ดังนี้

¹มนต์ชัย เทัญวโรปกรณ์, พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย, (กทม.: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526), หน้า 30-52.

(1.1) จารึกฐานเทวรูปพระอิศวรสัมฤทธิ์เมืองกำแพงเพชร หลักที่ 137
 สุโขทัย (หลักที่ 13 เลขที่ 50 ของประชุมศิลาจารึกสำนักนายกรัชมุนตรี) บรรทัดที่ 3 จารึกว่า

... อึ่งพ่อบุญาร่วงเอาหน้าไปเถิงบางพานั้น ก็ถนหายสิ้น...

สถานที่พบจารึกนี้ คือ ศาลพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร ผู้ค้นพบคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2429 เป็นจารึก 1 ด้าน มี 3 บรรทัดอักษรไทย ภาษาไทย จารึกขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2053 มีเนื้อหากล่าวถึง เจ้าพระญาติธรรมโคตรราชประดิษฐานเทวรูปพระอิศวร และช่วยแปลงวัดต่าง ๆ ชุดแม่ไทรบางหรือ ห้ามชายวัวให้แก่พวก ละว้าและบุญาร่วง จารึกหลักนี้ตรงกับปี พุทธศักราช 2053 บอกลึงบุญาร่วง แต่ครั้งอดีตกาล นานเสียจนจารึกหลักนี้เรียกว่า "ปู่" ซึ่งเมื่อตรวจสอบกับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่าตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034 - 2072) ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2420) ว่าเป็นกษัตริย์ในราชวงศ์สุพรรณภูมิ และเป็นพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ยาวนานที่สุดในบรรดากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา คือ 40 ปี* อันแสดงให้เห็นว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีความเชื่อเรื่องพระร่วงปรากฏขึ้นแล้ว

(1.2) ศิลาจารึกวัดเขียงหมื่น เมืองเขียงใหม่ หลักที่ 156 สุโขทัย (หลักที่ 76 เล่มที่ 141 ของประชุมศิลาจารึกสำนักนายกรัชมุนตรี) ในบรรทัดที่ 1-7 จารึกว่า

* ด้วยเหตุนี้ เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงครองราชย์ได้ถึง 40 ปี ใน พ.ศ. 2450 จึงมีการจัดพิธีพระราชกุศลรัชชมงคลเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ย่างเข้าปีที่ 40 ขึ้น ณ พระราชวังโบราณ จังหวัดอยุธยา และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เป็นพิเศษ (อ้างจาก สมเกียรติ วันทะนะ, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่ (บทความประกอบการสัมมนาถึงศตวรรษธรรมศาสตร์ : 2477-2527 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 74.

... ใต้กราช 658 ปี 5 รวายนัน เดือนวิสาขะ ออก 8 ค่ำ
 วัน 5 ไทย เม็งเปล้ายาม แตรรุ่งแล้วสองลูกนทที่ปลายสองบาท
 นวลัดนาเสวย นวรางค์ พกัศไนมันราดี พญาเมืองรายเจ้า
 และพญาเมืองพรญาร่วงทั้งสามคนตั้งทอนอน
 บ้านเรือนมิ่ง ในที่ชัยภูมิราชมนเทียรชุดดุก่อตรีบูร
 ทั้งสี่ด้าน และก่อพระเจดีย์พดที่ทอนอนบ้าน เชียงมิ่ง
 ในขณะยามเดียนั้น ที่นั้นสวดสร้างเป็นวัดที่เอทานแก่แก้วทั้งสาม
 ใส่ชื่อ วัด เชียงมิ่งต่อบัดนี้...

สถานที่พบจารึกนี้ คือ วัด เชียงมิ่ง เมือง เชียงใหม่ ค้นพบโดยกรมศิลปากร
 เป็นจารึก 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 38 บรรทัด ด้านที่สองมี 36 บรรทัด จารึกเป็นภาษาไทย อักษรไท
 จารึกขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2124 เนื้อหาของเรื่องที่จารึก จะว่าด้วยพญาเมืองราย พญาเมือง และ
 พรญาร่วงร่วมสร้างวัด เชียงมิ่ง เมือง เชียงใหม่

อย่างไรก็ดี เมื่อตรวจสอบจารึกหลักนี้กับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่า
 ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชราชวงศ์สุโขทัย(พ.ศ. 2112 - 2133) ซึ่งเป็นพระ
 บรมชนกนาคของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับต่าง ๆ
 ระบุว่า พระนเรศวรมหาราช ทรงมีเชื้อสายมาจากราชวงศ์พระร่วงอันแสดงให้เห็นว่าคตินิยมเชื่อ
 เรื่องพระร่วงได้รับการสืบทอด และยอมรับจนมาถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง อย่างไม่เสื่อมคลาย

(1.3) ดิลาจารึกวัดศรีอุโมงค์คำ เมืองพะเยา (หลักที่ 150 ของประชุม
 ดิลาจารึก สำนักนายกรัฐมนตรี ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 3-5 จารึกว่า

... ราชาวัดพญาร่วง รู้ทันวันหนึ่งสี่เมือง รู้สามพ่อเชิงคดี
 แคว้นรู้ลาพันพ่อน้อยเชียงดี ลาพันจิตเชียงดี รู้บารังสี่
 บางคนบางคน สังฆราชาพญาร่วง รู้สามสวนเป็นสามนา...

จารึกหลักนี้ บอกเป็นชื่อวัด "วัดพญาร่วง" และ "สังมราชาพญาร่วง" วัดพญาร่วงเห็นจะมีความเกี่ยวข้องกับประวัติพระร่วง อันเป็นคติความเชื่อที่มีมาแต่ก่อน อย่างหนึ่ง อย่างใดถึงได้มีชื่อวัดว่า "วัดพญาร่วง" ตั้งไว้ เป็นที่ระลึก

(1.4) ศิลปจารึกเชียงราย หมายเลข ลพ. 24(12) ด้านที่ 1 บรรทัด 9
จารึกว่า

...มหาสามีเจ้าวัดพญาร่วง...

ศิลปจารึกหลักนี้น่าจะมีความหมายเดียวกันในจารึกวัดศรีอุโมงค์คำ เมืองพะเยา ที่กล่าวข้างต้น แต่ไม่อาจจะระบุชัดได้ว่าเป็นวัดเดียวกันหรือไม่

(1.5) ศิลปจารึกวัดเก้ายอดเมืองลำพูน หมายเลข ลพ./27 ด้านที่ 1
บรรทัดที่ 11-12 จารึกว่า

... แต่แดนวิหารวัดเก้ายอดเมืองวันตกเอาดีเรียงเบนแดนมา
วันออก เอาบ้านพญาร่วง บ้านหม้อช้างเบนแดน...

จารึกหลักนี้ บอกถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ด้านตะวันออก ของเขตวิหารวัดเก้ายอดชื่อว่า "บ้านพญาร่วง" การเอาชื่อวีรบุรุษ เป็นชื่อหมู่บ้านนี้น่าจะแสดงให้เห็นการนำคติความเชื่อ ในความเก่งกล้าของผู้นารัฐ จนนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านเป็นที่ระลึก ดังกล่าว

(1.6) หนังสือพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ บอกเล่าไว้ตอนหนึ่งว่า

...พญาเม็งรายสร้างเมืองเชียงใหม่ เมื่อปีชวด พุทธศักราช 1835
ได้เชิญพญาเมือง เจ้าเมืองพะเยา กับพญาร่วงเจ้าเมืองสุโขทัย
ผู้เป็นมิตรสหายไปปรึกษา...

หนังสือพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ จะพบว่ามีความตรงกับศิลปจารึกวัดเชียงมั่นเมืองเชียงใหม่ ซึ่งก็น่าจะมีความหมายเช่นเดียวกัน แต่จะพบว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงได้เข้าสู่งานเขียนพงศาวดารของเมือง

(1.7) หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์* (ฉบับแปลของอาจารย์แสง มณีวิฑูรย์, หน้า 100-101) ตอนเรื่องพระสีหลปฏิมา หรือพระพุทธรูปสิงห์องค์บอกไว้ว่า

... เมื่อพระสัมมาสัมพุทธูปรินิพพานแล้วได้ 1,000 ปี
 จุลศักราช 718 มีกษัตริย์องค์หนึ่งทรงพระนามว่า วิจารณ์ราช
 ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองสุโขทัยประเทศสยามด้านทิศ
 ตะวันออกเฉียงใต้ของชมพูทวีปได้ฝันว่าที่ตำบลบ้านโค
 ยังมีชายคนหนึ่งรูปร่าง มีกำลังมาก ท่องเที่ยวอยู่ในป่า
 มีนางเทพธิดาองค์หนึ่ง เห็นชายคนนั้นแล้วใคร่จะร่วม
 สัมผัสด้วย จึงแสดงมารยาทหญิง ชายคนนั้นก็ร่วมสัมผัส
 กับนางเทพธิดาองค์นั้น เนื่องจากการร่วมสัมผัสของเขา
 ทั้งสองนั้น จึงเกิดบุตรชายคนหนึ่ง และบุตรชายคนนั้นมีกำลังมาก
 รูปร่างเพราะฉะนั้นชาวบ้านที่ปวงจึงพร้อมใจกันทำราชาภิเษก
 บุตรชายคนนั้น บุตรชายซึ่งครองราชสมบัติ ในเมืองสุโขทัยนั้น
 ปรากฏพระนามในครั้งนั้นว่าวิจารณ์ราช ภายหลังปรากฏพระนามว่า
 พระเจ้าล่ง ได้ฝันว่าครั้งหนึ่ง พระเจ้าโรจ ใคร่จะทอดพระเนตร
 มหาสมุทร แวดล้อมด้วยทหารหลายหมื่น เสด็จล่องใต้ไปตามลำแม่น้ำ
 ผ่านจนกระทั่งถึงสิริธรรมนครได้ฝันว่าพระเจ้าสิริธรรมครองราช
 สมบัติอยู่ในเมืองนั้น พระองค์ทรงทราบที่ พระเจ้าโรจเสด็จมาถึง
 จึงเสด็จออกไปต้อนรับ ทรงรับรองเป็นอย่างดี แล้วตรัสเล่าให้

*แสง มณีวิฑูรย์ ได้อธิบายว่า "พระเจ้าล่ง" ท่าน ผู้ผูกศัพท์บาลีว่า รหฺ ราช่า คำว่า รหฺ ราช่า แปลว่า ล่ง ลุ่ล่ง สำเร็จ ภาษาสกฤต ว่า รหฺ แปลเหมือนกัน ต่อมาคำว่า ล่ง กลายเป็น ร่วง คือ "พระร่วง"

พระเจ้าโรจทั้งถึงความอัศจรรย์ของพระสีหลปฎิมา ในลังกาทวีป
ตามที่ได้สดับมา พระเจ้าโรจทรงสดับเรื่องนั้นแล้วตรัสถามว่า
เราจะไปที่นั่น (ลังกาทวีป) ได้ไหม พระเจ้าสิริธรรมตรัสตอบไปว่า
มีเทวดาอยู่ 4 ตน คือ สุนทรเทวราช 1 รัมมเทวราช 1 ลักษณะเทวราช 1
ชัตตคามเทวราช 1 มีฤทธิเดชมากรักษาเกาะลังกาไว้เป็นอย่างดี
เมื่อเบนตั้งพื้นสองกษัตริย์ จึงส่งสมณทูตไปครั้นแล้ว พระเจ้าโรจก็เสด็จ
กลับเมืองสุโขทัย...

ความในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ดังกล่าว เป็นการสะท้อนการนำคติความเชื่อ
เรื่องพระร่วง ตามจารีตนิยายปรัมปราหรือนิทานพื้นบ้านเข้ามาสู่งานเขียนประวัติศาสตร์ที่เป็นลาย
ลักษณ์อักษรที่เรียกว่า ตำนาน ซึ่งเป็นพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของการอธิบายอดีต

(1.8) พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ในประชุมพงศาวดาร ภาค 1
(เล่ม 14), หน้า 182 กล่าวว่

...สามท้าวมารวมกันที่ทุ่งข้าวสาร คือพระยาจำเมือง
เจ้าเมืองพระยา และพระร่วงเมืองอโยธยา ท้าวกัมมา ในปีเด่า
ซึ่งนั้น พระยามังรายท้าวกัแต่ส่งพระยาอโยธยา พระยาสุโขทัย
และพระยาจำเมือง เจ้าเมืองพะเยา ก็พริกพร้อมกัน อุทิเชก
ยังพระยามังรายเจ้าให้เป็นท้าวเอกราชในปีกาเม็ด เดือน 7
ศักราช 645 ด้ว...

ความในพงศาวดารนี้ น่าจะมีความหมายเดียวกับความในศิลาจารึกวัดเชียงมั่น
เมืองเชียงใหม่ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่า "พระร่วง" พระยาสุโขทัย มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อพระยา
มังราย พระยาจำเมืองกษัตริย์ของทางล้านนาอย่างแน่นแฟ้น เป็นการแสดงหรือระลึกถึงเหตุ
การณ์ดังกล่าวอาจมีความหมายทางการเมือง เพื่อไม่ให้กษัตริย์ทางใต้ ซึ่งมีเชื้อสายสุโขทัยและ
กษัตริย์ของล้านนารุกรานกันหากเป็นพันธมิตรที่ดีต่อกัน เหมือนดังในสมัยพระยาทั้งสามปกครองเมือง

(1.9) สมุดไทยคำ ในหอสมุดแห่งชาติ มัดที่ 14 เลขที่ 1 ตู้ 114 ชั้น 2/5 ได้มาจากกองเลขานุการคณะรัฐมนตรี² ซึ่งในสมุดไทยคำนี้ แสดงหลักฐานอย่างชัดเจนว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงประดิษฐ์พระร่วงไว้เมื่อจุลศักราช 1116 หรือ พ.ศ. 2293 อันเป็นช่วงระยะเวลาหนึ่งของความเจริญทางด้านวรรณคดี ตามหลักฐานนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศพระราชนิพนธ์โคลงประดิษฐ์พระร่วง เมื่อ

... ณ วัน 1๗ 2 4 คำ (วันอาทิตย์ แรม 12 คำ เดือน 4)

เวลา 3 โมงเช้า ทรงเรื่องประดิษฐ์พระร่วง ๔๔ บท...

การแต่งโคลงประดิษฐ์พระร่วงของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนี้ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นนายสมเอยุธยาให้ความสนใจที่จะหา คติความเชื่อเรื่องพระร่วง แต่งชื่อโคลงแม้ว่าจะเป็นช่วงปลายสมัยอยุธยาแล้วก็ตาม ซึ่งน่าจะมีความหมายเช่นเดียวกับการจารึกของทางล้านนาตั้งได้กล่าวไปแล้ว

²อ้างจาก ล้อม เฟิงแก้ว, บทที่ 2 ชื่อสันนิษฐานโคลงประดิษฐ์พระร่วง ในศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ "พ่อขุนรามคำแหงไม่แต่งสุภาสิตพระร่วง" พศดจิกายน 2528, หน้า 16.

(1.10) หนังสือจินตามณี³พระโหราธิบดีแต่ง³ ได้กล่าวว่า

...ชั้นหนึ่งในจดหมายแต่ก่อนว่าตีกราช 655 มแมตค
 พรญารวงเจ้าได้เมืองศรีสุทโชนาโดยแล้ว แต่งหนังสือไทย
 และจำได้ว่าแต่งรูปกิติ แต่งแม่อักษรกิติมิได้ไว้แจ้งหนึ่งแม่หนังสือแต่
 ก กา กน ฯลฯ ถึงเกอยเมืองขอมก็แต่งมีอยู่แล้ว เหนว่าพรญา
 รวงเจ้าจแต่งแต่รูปอักษรไทยฯ"

สาระของข้อความข้างต้น น่าจะสะท้อนให้เห็นคติความเชื่อเรื่องพระร่วงแยก
 ตัวออกจากขอม คติความเชื่อดังกล่าวยังมีผลต่อการคิดค้น แต่งหนังสือไทยด้วย

(1.11) คำให้การชาวกรุงเก่า (รุ่น ปี พ.ศ. 2300 แปลจากภาษาพม่า)
 เล่าว่าพระร่วงเป็นโอรสของพระเจ้าจันทรราชาผู้ครองเมืองสุโขทัย พระมารดาเป็นนางนาคกุมารี
 ตกฟองเป็นไข่ สองตายายเก็บไปเลี้ยง ภายหลังได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเมืองสุโขทัย มีมเหสีชื่อ
 ศรีจันทราเทวี มีราชธิดาองค์หนึ่งชื่อ สุวรรณเทวี ซึ่งถูกมณีน้อย ชื่อ "มะกะโท" ลักพานหนีไป
 มะกะโทที่ตั้งตนเป็นใหญ่ในเมืองมณญ พระร่วงจึงตั้งชื่อให้ว่า "พระเจ้าวารินุ"

การเล่าดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าได้รับอิทธิพล มาจากการเล่านิทานพื้นบ้าน
 แสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ยังคงเป็นที่นิยมกันอยู่

(1.12) พงศาวดารมณฑลพม่าในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1 เล่ม 1
 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (หน้า 287) กล่าวว่า

³ อดิด อยู่โพธิ์, บันทึกหนังสือเรื่องจินตามณี, จินตามณี เล่มที่ 1-2 บันทึก
เรื่องจินตามณีและจินตามณี ฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ (พระนคร : บรรณาคาร, 2514),
 หน้า 133-132.

...ยังมีรายบุคคลหนึ่งชื่อ มกะโรท เป็นชาวเมืองเมษัตถมะ
 เป็นคนมีวิชาสมา มีทรัพย์มาก มีตรสหายก็ล้นมาก
 เข้าทวารการอยู่ในสมเด็จพระร่วงเจ้า ณ เมืองสุโขทัย
 แล้วหนีกลับเมืองเมษัตถมะ จุดศักราช 643
 จึงคิดขบถ จับอลิมบางเจ้าเมืองเมษัตถมะฆ่าเสีย
 มกะโรทก็ได้เป็นใหญ่ในเมืองเมษัตถมะ
 ครั้นนานมา มกะโรทมีอาญาพมาก
 พ่อเมืองราชอยู่ตั้งปวงกษัตริย์เกรง
 แล้วตั้งตัวเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า สมิงวาวโร
 แต่คำไทย เรียกว่า พระเจ้าฟ้ารั่ว...

ความดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าความในพงศาวดารมอญหมายถึงได้กล่าวถึง
 สมเด็จพระร่วงเจ้า แต่ก็มีขอมกล่าวว่สมเด็จพระร่วงเจ้าเป็นผู้ตั้งชื่อให้ เหมือนในคำให้การชาว
 กรุงเก่า

(1.13) พงศาวดารมอญ (ราชาธิราช) ความในเรื่องนี้จะพ้องกับคำให้การ
 ชาวกรุงเก่า โดยกล่าวเฉพาะช่วงที่มกะโรทเข้ามารับราชการ อยู่ในแผ่นดินสมเด็จพระร่วงเจ้า
 และลักพาพระราชธิดาของสมเด็จพระร่วงเจ้าหนี ไปตั้งตัวเป็นใหญ่ในเมืองมอญ ต่อมาสมเด็จ
 พระร่วงเจ้า จึงตั้งพระนามให้ว่า "พระเจ้าฟ้ารั่ว"

พงศาวดารมอญ(ราชาธิราช) นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง
 ให้เรียบเรียงขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2328 โดยมีพระราชประสงค์ จะให้เป็นนิทานให้เด็กประยชน์แก่พระ
 บรมราชวงษานุวงศ์ ข้าทูลฉลองธูลีพระบาทผู้น้อยผู้ใหญ่ฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือน จะได้สดับจำไว้เป็น
 คติบำรุงสติปัญญาไปภายหน้า⁴

⁴ เจ้าพระยาพระคลัง(หน), พงศาวดารมอญ ฉบับเรื่องราชาธิราช, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
 พิมพ์ครั้งที่ 5 (พระนคร : ศิลปบรรณาคาร, 2512), หน้า 1.

1.2 พระราชพงศาวดารเหนือ

- จุดเริ่มต้นของงานเขียนคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

หลักฐานดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ได้รับความนิยมแพร่หลายมากในสังคมของรัฐทางเหนือ ซึ่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ทรงฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมทุก ๆ ด้านของรัฐ อันรวมไปถึงงานเขียนประวัติศาสตร์ของไทย อาทิเช่น พระราชพงศาวดาร ปรากฏว่าได้มีการชำระ และแต่งขึ้นมากมาย เรื่องราวคติความเชื่อเรื่องพระร่วงเป็นเรื่องหนึ่งที่ได้รับการรวบรวม และแต่งขึ้นดังปรากฏใน "พระราชพงศาวดารเหนือ" ซึ่งพระราชพงศาวดารเหนือนี้เป็นพระราชพงศาวดารที่รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานนิทานพื้นบ้าน อันเป็นเรื่องราวที่เป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ที่มีมาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์อธิบายในคำนำเรื่องนี้ เมื่อมีการพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2457 ดังนี้

... หนังสือพงศาวดารเหนือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
แต่ยังดำรงพระเกียรติยศเป็นกรมพระราชวังบวร
สถานมงคลมีรับสั่งให้พระวิเชียรปรีชา (น้อย)
เป็นผู้รวบรวม เรียบเรียงเมื่อปีเถาะ
นพศก จุลศักราช 1157 (พ.ศ. 2350)
ต้นฉบับที่มีในหอพระสมุดวชิรญาณแพนทัง ดังนี้
"ข้าพระพุทธเจ้าพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เจ้ากรมราชบัณฑิตขอ
ได้รับพระราชทานเรียงเรื่องสยามราชพงศาวดารเหนือ
ตั้งแต่บาธรรมราชสร้างเมืองสี่ซชนาโลย เมืองสวรรค์โลกได้
เสวยราชสมบัติ ทรงพระนามพระเจ้าธรรมราชาธิราช เบนลาดับ
ลงมาจนถึงพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาโบราณราชธานี
โดยกำลังสักกานุรูปอันน้อยทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ขอเดชะ"
หนังสือนี้รวมเรียกว่าพงศาวดารเหนือนี้ ที่จริงเป็นหนังสือหลาย
เรื่องมีมาแต่ครั้งกรุงเก่าแต่เดิมดูเหมือนจะจดจำไว้เป็นเรื่องราว
กันได้ เคยเห็นมาบางเรื่องมีอยู่ในที่อื่นจะพึงเอามารวบรวมและแต่ง

หัวข้อเชื่อมโยงให้เป็นเรื่องเดียวกันเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรับสั่งให้พระวิเชียรปรีชาน้อยเรียบเรียงวิธีเรียบเรียงอยู่ข้างจะใช้แว่นสะบั้น บางทีเรื่องเดียวกันเล่าซ้ำเป็นสองหนก็มี มีรับสั่งให้พิมพ์เป็นครั้งแรก เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช 1231 พ.ศ. 2412 มีเรื่องตำนานพระแก้วมรกตติดอยู่ข้างท้ายด้วย ในการพิมพ์ใหม่ครั้งนี้ พ.ศ. 2457) หรือจะให้สะดวกแก่ผู้อ่าน ข้าพเจ้าได้ลงชื่อไว้ทุก ๆ เรื่องในพงศาวดารเหนือและเรื่องเล่าที่เล่าซ้ำได้ตัดออกเสีย แต่ขอให้ผู้อ่านเข้าใจว่าหนังสือพงศาวดารเหนือที่พิมพ์ตามฉบับเดิม ข้าพเจ้าไม่ได้สอบสวนเพื่อเห็นความจริงแท้ๆ ของเรื่องงานไว้ในที่นี้...⁵

สืบเนื่องจากหนังสือพระราชพงศาวดารเหนือเล่มนี้ ได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงตามการอธิบายจารีตเดิม คือ นิทานปรัมปรา นิทานพื้นบ้าน ตลอดจนตำนานไว้มากที่สุดในส่วนรัตนโกสินทร์ ดังนั้นจึงขอสรุปเนื้อหาคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในหนังสือนี้เป็นเรื่อง ๆ ดังนี้⁶

เรื่องแรก คือ เรื่องพระร่วงอรุณกุมารเมืองสุวรรณคโลกพระร่วงองค์นี้เป็นวงศ์กษัตริย์หรือกษัตริย์ผู้มีเชื้อสายของนางนาคก็กำเนิดขึ้นเพราะพระยาอภัยคามินี พระราชบิดา ออกไปถือศีลบำเพ็ญตบะอยู่บนเขาในป่าใหญ่ใกล้เมือง นางนาคพอยู่ในเมืองตนไม่ไหว จึงขึ้นมาเที่ยว และได้กินอยู่สมสู่เป็นพี่เมียกับพระยาอภัยคามินี 2 วัน จึงทูลลากลับพระยาอภัยคามินีจึงมอบแหวนและผ้ารัตติกัมพลาให้ไว้ดูต่างหน้า ณ เมืองบาดาล ครั้นต่อมานางนาคมีครรภ์ก็ตรชนกดีว่า ลูกของนางต้องคลอดออกมาเป็นคนมิใช่เป็นไซ้ ด้วยเป็นเชื้อสายมนุษย์ หากจะคลอดที่เมืองบาดาลก็จะเป็นอันตรายนางจึงมาคลอด ณ ที่ที่พบกับพระยาอภัยคามินี ทิ้งแหวนและผ้าไว้ที่กุมารน้อย แล้วกลับ

⁵ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารเหนือ, จัดพิมพ์เนื่องการพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าพระยาตรีพิพัฒน์รัตนโกษาธิบดี (มรว. มูล ดารากร) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทร์ทราวาส วันที่ 10 สิงหาคม 2501, หน้าคานา.

⁶ โปรดดูรายละเอียดในพระราชพงศาวดารเหนือ.

ลงบาตาลไป ฝ่ายทหารนั้นส่งเสียงร้องให้จ้าวอยู่รำไป จนกระทั่งพรานป่ามาพบเข้าจึงนำไปเลี้ยงดู เมื่อพระยาอภัยคามินี จะสร้างปราสาทจึงต้องเกณฑ์คน พรานป่าผู้นั้นอยู่ในชายด้วย ขณะนั้นกุมารน้อยไปหลบใต้ปราสาท ๆ ก็เอนเอนไปมา เป็นที่อัศจรรย์ พระยาอภัยคามินีจึงสอบถามพรานป่า ประกอบกับหลักฐานจึงรู้แน่ว่าเป็นลูกของตน จึงนำมาเลี้ยงดู พระราชทานนามใหม่ว่า "เจ้าอรุณกุมาร" อยู่ร่วมกันกับเจ้าฤทธิกุมารอนุชาต่างมารดา เมื่อได้เมืองสังขนาโลยแล้ว ก็ปกครองบ้านเมืองอยู่ร่มเย็นเป็นสุข และได้ประกอบกรณียกิจ จนได้รับการยกย่องว่า "พระร่วง" ทั้งที่พระราชกรณียกิจที่สำคัญและยิ่งใหญ่ของพระร่วง ก็คือ การลบเลือนการ ซึ่งพระเจ้ากรุงจีนมิได้มาร่วมด้วย เหมือนเมืองอื่น ๆ พระร่วงและพระอนุชาจึงเสด็จไปยังเมืองจีนแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ จนพระเจ้ากรุงจีนเกรงกลัวในพระบารมีจึงต้องยอมอ่อนน้อมยกราชธานีให้ และยังได้ให้ช่างปั้นถ้วยชามร่วมเดินทางมาด้วย

เรื่องที่สอง เรื่องพระร่วงช่วยหน้า พระร่วงองค์นี้เป็นบุตรนายคงเครา ซึ่งมีหน้าที่ช่วยหน้าจากกรุงละโว้ ไปยังกรุงกัมพูชา เมื่อรับหน้าที่ต่อจากพ่อก็แสดงความเป็นผู้มีบุญ งามที่ประจักษ์ทันทีด้วยการดำน้ำใส่ชะลอม และไม่ให้น้ำรั่วส่งไปยังกรุงกัมพูชา พ่อขอมเห็นก็ตกใจเกรงว่าผู้มีบุญคนนี้จะคิดการใหญ่ คนทั่วไปจึงเรียกว่า "พระร่วง" ฝ่ายขอมก็ให้ขอมดำดินไปโผล่ที่บริเวณวัดเพื่อตามหาพระร่วงแต่ไปเจอภิกษุรูปหนึ่งกำลังกวาดลานวัดอยู่ จึงถามหาพระร่วงโดยหารู้ไม่ว่าภิกษุรูปนั้น คือพระร่วง พระร่วงจึงสั่งให้คอย จะเป็นวาจาสิทธิ์หรือไม่ก็ตาม ขอมผู้นั้นจึงกลายเป็นหินตรงบริเวณนั้น

เรื่องที่สาม เรื่องพระร่วงเมืองสุโขทัย พระร่วงผู้ครองเมืองสุโขทัยท่านนี้เป็นสหายของพระยาจำเมืองแห่งเมืองพะเยา และพ่อขุนเม็งรายแห่งเมืองเชียงรายทั้งสามเป็นมิตรที่ดีต่อกันแม้จะมีเรื่องชู้สาวกันแต่ก็มีการให้อภัยกันและยอมรับผิดกัน ซึ่งเรื่องนี้จะตรงกับศิลาจารึกวัดเชียงมั่น และพงศาวดารเมืองเชียงใหม่

เรื่องที่สี่ เรื่องพระร่วงจมน้ำ พระร่วงองค์นี้หลังจากที่ปกครองบ้านเมืองอยู่ร่มเย็นเป็นสุขแล้ว ก็ตรชนกถึงวาระที่ต้องจากไป โดยเสด็จลงนในแก่งหลวงแล้วหายไป

ลักษณะเนื้อหาของสาระของเรื่องราวในพงศาวดารเหนือข้างต้น แสดงให้เห็นว่ามีความพ้องกับเรื่องราวในเอกสารหลักฐานที่มีก่อนหน้ากรุงรัตนโกสินทร์ เป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงอาจจะถือได้ว่าการเขียนคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ เป็นจุดเริ่มต้นของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะได้กล่าววิเคราะห์ต่อไป

- แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

เนื้อหาสาระของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ ช่างต้น
สยท่อนให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ดังนี้

ก. ที่มาของอำนาจ จะพบว่าที่มาของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมีในแบบต่าง ๆ
กัน คือ พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีบุญบารมี มีวาจาสิทธิ์ สามารถลดทอนราชได้ขณะเดียวกันได้แสดงให้เห็น
เห็นว่าการสะสมบุญบารมีในชาติปางก่อนนั้นมีผลส่งผลให้เป็นกษัตริย์ที่มีฤทธิ์อำนาจในชาตินี้ ดังเช่น

... แลพระเจ้าอรุณราชคือพระยาร่วงนั้น แลท้าวพระยาประเทศเมืองใด ๆ
จะทนทานอำนาจพระองค์ก็หามิได้มากวายบังคมทูลสกลสมพิฐวิป
เพราะพระองค์ต้องพุทธทนายพระพุทธเจ้า
... ด้วยบุญที่พระองค์ทำทันข้างใส่ดอกไม้วายแก่พระพุทธเจ้าแต่ชาติก่อน⁷

และ

แลเมื่อพระพุทธเจ้าเราไปหนึ่งวันจันทน์ในบ้านบุญมีชดตามเป็นนาคให้
น้ำเนทานแก่พระพุทธเจ้าเรา ๆ ก็ทำนายไว้ว่านาคนี้
จะได้ลดทอนราชพระศกธา เมื่อถ้วน 1000 ปี
ได้แก่พระยาร่วงนี้...⁸

นอกจากนี้การเป็นพระมหากษัตริย์ไม่จำเป็นต้องเป็นกษัตริย์มาก่อนก็ได้หากมีบุญบาร
มีเต็ม (คือแต่ชาติก่อนกระทำบุญต่อองค์พระพุทธเจ้า) ในชาตินี้ก็จบบรรลุผลเป็นกษัตริย์ได้ เป็นต้นว่า

... นายคงเครมมีบุตรคนหนึ่งอายุ 11 ขวบชื่อนายร่วงแต่ชาติก่อน
เอาพลมหาราชทำน้ำอัฐบ้านถวายพระโคตมพุทธเจ้า...⁹

⁷ พระราชพงศาวดารเหนือ, หน้า 6.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

ข. ฐานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์ จะพบว่าพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือทรงมีฐานะและบทบาทดังนี้

ในฐานะจักรพรรดิราชพระร่วงทรงแสดงตนว่าเป็นผู้สามารถลบลัทธิราช ผู้ที่จะลบลัทธิราชได้ต้องเป็นถึงพระมหากษัตริย์ การลบลัทธิราชมีความหมายที่ยิ่งใหญ่ไม่ใช่เป็นเพียงแต่แค่เปลี่ยนตัวเลขเท่านั้น หากหมายถึงการที่ทรงเป็นผู้สร้างยุคใหม่เลยทีเดียว เป็นการชะลอโลกมิให้เข้าสู่สหัสวรรษที่ 1,000 และการที่จะกระทำดังนี้ได้ พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระบรมเดชานุภาพมากเหมือนดังจักรพรรดิราช เป็นที่ยอมรับของพระมหากษัตริย์อื่น ๆ ในดินแดนข้างเคียง ดังจะเห็นได้จากใจความต่อไปนี้

... เมื่อพระองค์จะลบลัทธิราชพระพุทธเจ้า จึงให้มนตรี
พระอชิตเถร และพระอุคุตเถร และพระมหาเถรโลยลาย
คือ พราหมณ์ เป็นเชื้อมาแต่พระรามเทพ และพระอรหันต์เจ้าทั้ง 500 พระองค์
... แลท้าวพระยาในชมพูทวีป คือไทยแลลาวมอญ
จีน พม่าลังกา พราหมณ์เทศเทศต่าง...¹⁰

ในฐานะกษัตริย์หรือธรรมราชา จะพบว่าพระร่วงดำรงตนในฐานะกษัตริย์หรือธรรมราชา กล่าวคือ แม้ว่าพระร่วงจะยึดคติพุทธศาสนาเป็นหลัก หากแต่ก็ยังปรากฏคติเทวราชาเจือปนอยู่ อันเป็นคติที่ใช้ช้อนปนกันอยู่ในสังคมไทย ดังเช่น

... อนึ่งพระยาร่วงพระราชทานที่ไร่แสนาสัตว์
ไว้ถวายอารามไว้เป็นพระกัลปนาวุฑฒิสวไรสำหรับวัดโคกสิงคาราม
ดาบสนา 500 ไร่...¹¹

¹⁰ พระราชพงศาวดารเหนือ, หน้า 6.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

... แล้วจึงชงพืชมงคลตั้งวิหารพระอิศวรและพระนารายณ์
เป็นที่ตั้งพิธี ชวนกันอดอาหาร 7 วัน กินบวช 7 วัน จึงสระเกล้า
จึงขึ้นโล้ข้ามพวยแก่พระอิศวร เป็นเจ้า...¹²

นอกจากนี้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางเวลาตามคติ
พุทธศาสนาด้วย กล่าวคือกรอบความคิดทางเวลาซึ่งมาจากคติความเชื่อในพุทธศาสนา ที่ว่าพุทธ
ศาสนาจะยืนยง ได้เพียง 5000 ปี และจะเสื่อมลงเป็นลำดับเมื่อพ้น 2,500 ปี กึ่งพุทธกาลไป
แล้ว ดังจะพบว่าในพระราชพงศาวดารเหนือพระร่วงได้ทำการลบศักราช เพื่อมิให้เกิดกสิยุค

คติความเชื่อเช่นนี้ย่อมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคมกล่าวคือ
แนวความคิดแบบนี้จะแสดงให้เห็นความไม่ก้าวหน้าทางเวลา ด้วยอนาคตข้างหน้าย่อมเป็นสภาวะ
ที่เลวไปกว่าปัจจุบันและอดีต นอกจากนี้ที่สำคัญว่านั่นคือคติความเชื่อเช่นนี้มีลักษณะเป็นทฤษฎี
เสื่อมถอยของมนุษยชาติมากกว่าทฤษฎีความก้าวหน้าของมนุษยชาติ¹³ และแนวคิดทางเวลาแบบ
นี้ยังได้สร้างทัศนคติต่ออนาคตในทางลบ กล่าวคือคติความเชื่อเกี่ยวกับอนาคต ได้ถูกกำหนดไว้
แล้วล่วงหน้าโดยที่มนุษย์ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ทัศนะเช่นนี้บางส่วนสำคัญในการทำให้
สังคมไทยมีคติความเชื่อที่เรียกว่า "นิยัตินิยม" คือ ความเชื่อในเรื่องพรหมลิขิตและโชคชะตา
อันสอดคล้องเกี่ยวกับเรื่องกรรมในอดีตชาติว่าเป็นเครื่องกำหนดชีวิตในปัจจุบัน¹⁴ ความคิดเช่นนี้
ผู้ปฏิบัติมักจะไม่มีความคิดในการต่อสู้เพื่อความก้าวหน้าในชีวิต ในทางการเมืองจะไม่เชื่อมโยง

¹² พระราชพงศาวดารเหนือ, หน้า 3.

¹³ สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย
(เอกสารการวิจัยหมายเลข 6 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กุมภาพันธ์
2523), หน้า 8.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ความทุกข์ยากในชีวิตกับการรักษาของผู้ปกครองรัฐ หากเห็นว่าชะตากรรมบันดาลให้เป็น เช่นนั้น
ดังนั้นการดิ้นรนต่อสู้ เพื่อขจัดความทุกข์ยากจึงมักจะไม่เกิดขึ้นในสภาพสังคมที่มีทัศนคติต่อโลกและชีวิต
ดังกล่าวนี้

กล่าวโดยสรุปคติความเชื่อเรื่องพระร่วง นอกจากจะสะท้อนแนวคิดรัฐและกษัตริย์
แล้วยังแสดงให้เห็นว่า เป็นส่วนหนึ่งของการเขียนประวัติศาสตร์ที่ช่วยเสริมกษัตริย์มาอย่างแน่น
แฟ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนในสังคมได้รับรู้จะก่อให้เกิดความเข้าใจต่อสถาบันรัฐและ
กษัตริย์ตลอดจนสภาพของสังคมที่เป็นอยู่ ลักษณะเหล่านี้ดูเหมือนจะไม่ขัดต่อแนวความคิดรัฐและ
กษัตริย์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์แต่อย่างใด

2. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรหลังพระราชพงศาวดาร

เหนือในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : ตำรับนางพมผาด จุลยุทธการวงศ์ และสมาชิตพระร่วง

หลังจากที่ได้มีการรวบรวมเรื่องคติความเชื่อเรื่องพระร่วงจากหลักฐานที่มีก่อนหน้าสมัย
ต้นรัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารเหนือในสมัยรัชกาลที่ 1 ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 คติ
ความเชื่อเรื่องพระร่วง ได้ถูกนำมาแต่งในหนังสือตำรับนางพมผาด จุลยุทธการวงศ์และสมาชิต
พระร่วงดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

- ปัจจัยในการนำเสนอคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 1

ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310 ศูนย์กลางการปกครอง
ของไทยได้ย้ายมาสู่กรุงธนบุรี ในช่วงระยะเวลา 15 ปี ของการครองราชสมบัติของพระบาทสม
เด็จพระเจ้าตากสิน เป็นช่วงที่ผู้นำประเทศดำเนินการสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับอาณาจักร โดย
การรวบรวมชุมชนอิสระต่าง ๆ เข้ามาอยู่ภายใต้ศูนย์กลางการปกครองอันเดียวกันพระบาทสมเด็จ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งสำคัญเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่มีอำนาจทางการเมือง
อย่างสูงได้สถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงสร้างศูนย์กลางอาณาจักรแห่งใหม่ขึ้นที่กรุงเทพฯ
ในปี พ.ศ. 2325 ภายหลังสิ้นสุดรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน พร้อมกันนี้พระบาทสมเด็จ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาอุดมการณ์รัฐขึ้นมาใหม่ โดยทรงปฏิเสธแนวคิดเทวราชาบางประการ
และนำเอาแนวคิดพุทธราชาเข้ามาเสริมแทนเพื่อเป็นแนวทางในการปกครองรัฐของพระองค์

แนวคิดพุทธราชา

พุทธราชาหมายถึง กษัตริย์ซึ่งกำลังสังฆมวารมีเพื่อบรรลุผลในอนาคตเปรียบเสมือน พระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ แนวคิดนี้จะเห็นการ เชื่อมโยงกษัตริย์เข้ากับพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ในอุดมคติ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่เขียนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สิ่งที่ไม่มองเห็นได้เด่นชัดอย่างหนึ่งก็คือ การกล่าวถึงกษัตริย์ในอุดมคติว่าต้องเป็นผู้มีอัจฉริยภาพพิเศษที่สาส์น 2 ประการคือ¹⁵

ประการที่ 1 กษัตริย์จะต้องมีความสามารถในการผดุงธรรม

ประการที่ 2 กษัตริย์จะต้องเป็นผู้บำเพ็ญพระราชนาถให้ทั่วทุกที่ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า

ภารกิจของกษัตริย์ดังกล่าว มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การบรรลุถึงพระโพธิญาณ¹⁶ มิใช่เกรงกลัวเพื่อเสริมสร้างอำนาจของกษัตริย์ การผดุงธรรมของกษัตริย์ได้แก่ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองสืบไป ส่วนการช่วยประชาชนให้ประกอบกิจอันเป็นการบุญกุศลเพื่อความสุขในโลกหน้า ภารกิจนี้ของกษัตริย์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้ถูกนำไปเปรียบเทียบกับกรบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้ซึ่งนำสรรพสัตว์ที่ปวงเง้นหลุดพ้นจากห้วงขุณฺโงสังสาร¹⁷ ลักษณะดังกล่าวคือการ เชื่อมโยงกษัตริย์เข้ากับพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดพุทธราชานั่นเอง

¹⁵ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, สังคี่ติยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาทพระธรรมวินัย, แปลโดยพระปริยธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์), (กทม. : ห้างหุ้นส่วนจำกัดตีพิมพ์, 2521), หน้า 425.

¹⁶ กรมศิลปากร, พระราชกำหนดใหม่, กฎหมายตราสามดวง (กฎพระสงฆ์, ข้อ 1), (กทม. : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, แผนกการพิมพ์), หน้า 544-545.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ทั้งนี้ เนื้อหาสาระของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ในพระราชพงศาวดารเหนือได้สะท้อนความสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวด้วย ดังเช่น ตอนที่พระร่วงลบศักราช แสดงให้เห็นว่าพระร่วงเป็นกษัตริย์ที่เป็นผู้นำในการปกป้องประชาชนมิให้เดือนร้อนจากภัยคุกคาม นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการมีชื่อของพระร่วงที่มี " วาจาสิทธิ์ "

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและประชาชนในทัศนะของผู้ปกครอง สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ถือว่ารัฐ คือ ภูมิลำเนา ส่วนประชาชนนั้นเป็นสัตว์โลก ซึ่งมีวิบากกรรมที่ส่งผลมาแต่ชาติปางก่อน เมื่อมาเกิดในชาตินี้ ต่างต้องชดใช้กรรมดีและกรรมชั่วที่ติดตัวมาแต่ชาติปางก่อน บางคนมีกิเลสน้อยบางคนยังคงหลงผิดเผลออยู่ในกิเลสอันเป็นโทษ¹⁸ ดังนั้นบรรดาประชาชนอันเป็นสัตว์โลกที่มีกิเลสทั้งหลายจะหลุดพ้นไปจากภูมิลำเนาได้ ก็โดยการนำของกษัตริย์ผู้เปรียบประดุจพระโพธิสัตว์ผู้ทรงพระกรุณาชักชวนสมณชีพราหมณ์อนาปนธรรมาจารย์ให้ตั้งอยู่ในกุศลที่สุจริตเพื่อว่าเมื่อบุคคลนั้นได้สิ้นชีวิตไปแล้วจิตก็ประสูติเอาธรรมกุศล ซึ่งคุ้นเคยนั้นก็เป็นมหามิตร มีกำลังเกี่ยงกำบังบาปเสียได้ ก็ขึ้นไปเสวยสวรรค์สมบัติ¹⁹

ดังนั้นรัฐในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือ ที่ซึ่งพระมหากษัตริย์ใช้ในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจโดยการบำเพ็ญเพียรพระองค์อย่างพระโพธิสัตว์ โดยสั่งสมพระบารมีเพื่อจะได้บรรลุพระโพธิญาณภายหน้า ซึ่งมีปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดแนวคิดดังกล่าว ต่อไปนี้

¹⁸ พระราชกำหนดใหม่, กฎหมายตราสามดวง (กฎพระสงฆ์, ข้อ 1), หน้า 704-724.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ปัจจัยสำคัญที่เป็นตัวผลักดันให้เกิดแนวคิดทฤษฎาราช

การที่พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา มุ่งให้ความสำคัญต่อแนวคิดทวาราชอย่างมาก ก่อให้เกิดปัญหาสำคัญที่มองเห็นอย่างเด่นชัดอยู่สองประการ คือ ประการแรกความขัดแย้งระหว่างอุดมการณ์ทั้งสองเข้าด้วยกัน เพราะว่ากิจกรรมทางการเมืองของรัฐตามคติฮินดู บางครั้งสวนทางกับคติของสังคัมพุทธศาสนา ที่มุ่งให้ผู้นำของรัฐมีเมตตาธรรมในการปกครอง ดังที่ได้กล่าวยกย่องกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรมเอาไว้ตอนหนึ่งว่า

... "พระดีโลกนากั้นทรงรู้พระไตรปิฎกมาก
ทรงศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนายิ่งกว่าแต่ก่อน"...
และในสมัยกษัตริย์พระองค์นี้ประชาชนได้รับความร่มเย็น
เป็นสุขเพราะมีเมตตาธรรมของพระองค์...²⁰

ประการที่สอง มีหลักฐานที่เขียนโดยบุคคลร่วมสมัยกล่าวถึงความเสื่อมโทรมของสังคัมอยุธยาเอาไว้ว่า เนื่องจากปราศจากพิธีโศกโศก ทำให้เสนาบดีอำมาตย์และประชาชน ต่างพากันตั้งอยู่ในอสังกรรมและเปียดเปียดซึ่งกันและกันจนบ้านเมืองเกิดการจลาจล²¹ จากปัญหาสำคัญทั้งสองประการดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกรู้สอกของบุคคลที่มีต่อกษัตริย์ที่จะประพฤติพระองค์แตกต่างกัน กษัตริย์ที่มีธรรมได้รับการยกย่อง แต่กษัตริย์ที่ปราศจากธรรมได้รับการติเตียนเป็นต้นเหตุ ทำให้สังคัมปั่นป่วน ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการปกครองแบบลัทธิทวาราช คือ ยึดคติที่ว่ารัฐจะดำรงอยู่ได้อย่างมีระเบียบโดยการอาศัยอำนาจเด็ดขาดของกษัตริย์ในการควบคุมตั้งหน้กฎหมาย

²⁰ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ (อักษรนิติ), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 100-101.

²¹ สังคีตยวงศ์, หน้า 402-403.

ในสมัยอยุธยา จึงได้ย้ายถึงความสำคัญของคำสั่ง ซึ่งถือว่าเป็นพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์นั้น

..."ดูจั่งชวานฟ้า ถึงมาทว่าฝ่าฎกต้องตั้งไม้
และญูเขามิอาจสามารถจะทนทานได้ยอมให้ทลายไป...²²

แต่ความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนานั้นถือว่าสังคมจะดำรงอยู่ได้โดยที่กษัตริย์ต้องเป็นผู้สามารถดุงธรรม ตัวอย่างความเชื่อนี้เห็นได้จากเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาซึ่งได้กล่าวถึงความพินาศของกรุงศรีอยุธยา²³ เอาไว้ว่าต้นเหตุสำคัญมาจากการที่กษัตริย์ทรงทิ้งทศพิธราชธรรม²⁴ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าระหว่างคติฮินดูกับพุทธศาสนามีความขัดแย้งกันในเรื่องการดำรงอยู่ของรัฐเพราะฝ่ายฮินดูเห็นเรื่องการใช้อำนาจของกษัตริย์ควบคุมสังคม แต่ทางพุทธศาสนาเห็นเรื่องจริยธรรมทางการปกครอง และจริยธรรมที่สำคัญที่สุด คือ ทศพิธราชธรรม ขณะที่กษัตริย์สมัยอยุธยาถือว่าอำนาจเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์นั้นมาจากความเป็นเทพโดยสมมติ²⁵ แต่กษัตริย์ตามคติพุทธศาสนานั้นต้องเป็นผู้ใช้อำนาจโดยธรรมจึงจะช่วยให้รัฐดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข ถ้าผู้นำขาดคุณธรรมในการปกครอง ความวุ่นวายในสังคมก็จะเกิดขึ้น²⁶

²² กฎหมายตราสามดวง, หน้า 685.

²³ ปรอดดูรายละเอียดใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37, (กรุงเทพมหานคร : องค์การตำราสาร, 2512), หน้า 136, 138.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²⁵ กฎหมายตราสามดวง, หน้า 685.

²⁶ สังคีตยวงศ์, หน้า 402-403.

เมื่ออุดมการณ์รัฐแบบฮินดูขัดแย้งกับอุดมการณ์สังคัมของพุทธศาสนา ตามตัวอย่างข้างต้น
 บัญชาสำคัญ คือ ผู้นำประเทศต้องรับภาระในการประสานอุดมการณ์ทั้งสองเข้าด้วยกัน ให้ได้อย่าง
 กลมกลืนจึงจะทำให้สมาชิกของรัฐดำรงอยู่ได้อย่างมีความสุข และกษัตริย์สามารถรักษาราชบัลลังก์
 ของพระองค์ไว้ได้ โดยไม่มีผู้แย่งชิงจากเจตนาเหตุของเยเรเมียส ฟอนพลิตได้กล่าวถึงพระราช
 ภารกิจของกษัตริย์อยุธยาเอาไว้หลายพระองค์ ซึ่งอาจนำมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนระหว่าง
 กษัตริย์ที่สามารถประสานอุดมการณ์รัฐฮินดูและอุดมการณ์ของคติพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน กับกษัตริย์ที่
 ละเลยต่อภารกิจดังกล่าวอย่าง เช่น กล่าวถึงพระราเมศวรว่าเป็นกษัตริย์ที่ไม่ค่อยฉลาดนัก ตระ
 หนักไม่สนพระทัยในความเป็นอยู่ของประชาชน ทรงสนพระทัยศาสนาเพียงเล็กน้อย ด้วยเหตุนี้เมื่อ
 พระองค์ครองราชย์ได้เพียง 3 ปี ก็ถูกถอดออกจากตำแหน่งโดยพระบิดา จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์
 ที่ถูกนำมาอ้าง คือ เมื่อกษัตริย์ละเลยต่อศัพิตราชธรรมบางประการพระองค์ก็ขาดคุณสมบัติในการ
 เป็นผู้นำ ราชบัลลังก์จึงตกไปอยู่กับบุคคลอื่น ในพระราชพงศาวดารฉบับดังกล่าวได้บรรยายถึงการ
 ประกอบพระราชกรณียกิจของพระเจ้าทรงธรรมเอาไว้ว่า "ทรงปรับปรุงศาสนาในแผ่นดินทรงประ
 กอบพระราชกรณียกิจร่วมกับคนจนและคณะสงฆ์ ทรงปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง"²⁷ ตัวอย่างดังกล่าว
 จึงเป็นแบบอย่างของกษัตริย์ ที่สามารถปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามความมุ่งหมายของสังคัมพุทธ
 ศาสนาซึ่งทำให้ราษฎรอยู่กันอย่างมีความสุข

เมื่อถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงดิเสียน
 การปฏิบัติพระองค์ของกษัตริย์ปลายสมัยอยุธยา โดยผ่านพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ทำการ
 ชำระในสมัยของพระองค์ว่าขาดสิทธิธรรม เพราะไม่สามารถดุงธรรม และปกครองประชาชน
 ให้มีความสุขได้²⁸

²⁷ พลิต เยเรเมียส ฟัน, พงศาวดารฉบับวันวลิต, วิชาตรี สามนเสน (แปล),
 หน้า 31-31.

²⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, (กทม. :
 บรรณกิจ, 2525), หน้า 45-47.

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรงปฏิเสธพิธีกรรม ที่ย่ำความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระมหากษัตริย์เหนือกว่าพระรัตนตรัย โดยพระองค์ให้ข้อคิดเห็นว่าไม่ถูกต้องและเป็นบาปและยังได้โปรดให้เผาทำลายตัวสิงค์ ซึ่งตามความเชื่อของฝ่ายฮินดูถือว่าเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระศิวะด้วยโดยห้ามไม่ให้เอามาเคารพบูชาอีกต่อไป²⁹ การที่พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับการกระทำดังกล่าวว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดังงั้น เป็นการปฏิเสธอุดมการณ์ตามความเชื่อของฮินดูซึ่งขัดกับคติพุทธศาสนา อย่างเช่น การย่ำความศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์เหนือพระรัตนตรัยในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงประกาศเปลี่ยนแปลงเจตนาเอาพระรัตนตรัยเข้ามาเป็นประธานในพิธีแทนพระบรมรูปของพระรามาธิบดีที่ 1 พระองค์ทรงวิจารณ์การประกอบพิธีแต่ก่อนครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาว่าไม่ถูกต้อง แม้มีผู้ไม่เห็นด้วยก็คงไม่กล้าคัดค้านการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมดังกล่าว เพื่อไม่ให้ขัดกับความรู้สึกของบุคคลทั้งหลายและทรงให้เหตุผลว่าการกระทำพิธีตามแบบอย่างที่พระองค์ทรงกำหนดขึ้นนั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้อง และช่วยเสริมสร้างบุญกุศลให้เกิดกับผู้เข้าร่วมพิธีกรรมดังกล่าว³⁰

ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงเลือกเห็นการปกครองตามคติพุทธราชามาเป็นหลักในการดำเนินพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ ทั้งนี้เพราะว่าแนวคิดพุทธราชาที่อิงหลักคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดและความเชื่อของประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมไทยอยู่แล้วจึงเป็นการง่ายที่จะทำให้ผู้ที่อยู่ใต้การปกครองส่วนใหญ่ยอมรับในอุดมการณ์การเมืองการปกครองตามคติพุทธราชา ด้วยเหตุนี้หลักฐานต่าง ๆ ที่บันทึกในพระราชพงศาวดารจึงเห็นหลักศีลธรรมทางพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ในสมัยนี้หลักฐานที่เป็นคาบอกล่าของชาวบ้าน อันแสดงคติความเชื่อพื้นบ้านในรูปแบบของตำนาน ที่มาจากคัมภีร์พุทธศาสนาของล้านนาได้เข้ามาสู่งานเขียนพระราชพงศาวดารเป็นครั้งแรก อันเป็นผลให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วง ซึ่งรวมอยู่กับหลักฐานดังกล่าวได้ถูกรวบรวมขึ้นใน "พระราชพงศาวดารเหนือ" ดังที่กล่าววิเคราะห์ในข้างต้น

²⁹ กฎหมายตราสามดวง, หน้า 755.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 754-755.

ว่าแนวคิดความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้น พระร่วงซึ่งเป็นกษัตริย์ของรัฐก็จะเห็นแนวคิดพุทธราชาเช่นกัน แม้ว่าจะมีปรากฏแนวคิดเทวราชาเจือปนอยู่บ้าง

การนำแนวคิดพุทธราชาเข้ามาใช้

ด้วยเหตุผลข้างต้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ จึงทรงเห็นแนวคิดพุทธราชา ซึ่งได้สืบทอดไปยังกษัตริย์องค์ต่อมา จะเห็นได้จากกิจกรรมทางการเมืองที่มีความสืบเนื่องตามแนวทางอันเดียว คือการอาศัยพระพุทธศาสนาเป็นแกนสำคัญอันหนึ่ง ในการสร้างความมั่นคงให้กับกษัตริย์ และการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดึงเอาความเชื่อและสถาบันพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการสร้างสิทธิธรรมทางการเมืองปกครองตลอดจนการสร้างสัญลักษณ์ทางการเมือง การปกครองและการเผยแพร่อุดมการณ์ไปสู่ผู้อยู่ใต้การปกครอง อันเป็นความพยายามในการปลุกฝังแนวคิดพุทธราชาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

(1). สิทธิธรรมของกษัตริย์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

การดำเนินการเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิธรรมในสมัยนี้ มีวิธีการสำคัญ คือ การอ้างความชอบธรรมและการสร้างสิทธิธรรม การอ้างความชอบธรรมต่อราชบัลลังก์นั้นโดยการอ้างให้เห็นว่า องค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีขึ้นมาเป็นกษัตริย์โดยวิธี "เอณกชนิกรสโสมสรสมบัติ" และเป็นกษัตริย์ที่ทรงสามารถในการผดุงธรรมมีหลักฐานซึ่งบันทึกไว้ในจดหมายเหตุปี พ.ศ. 2325 อันเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ความตอนหนึ่งว่า "เจ้าแผ่นดินองค์ก่อนประพฤติดุจริตคิดบุรณราชประเพณี ก็เกิดฆ่าฟันกันเองล้มตายพินาศสืบทายหาผู้ใดจะปกป้องแผ่นดินมิได้ จึงพร้อมกันอาราธนา ทรงพระเมตตาธิบดีจึงขึ้นปราบดาภิเษก"³¹ จากหลักฐานดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงการอ้างความชอบธรรมต่อราชบัลลังก์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น เป็นไปตามคติความเชื่อในทางพุทธศาสนา ที่ถือว่ากษัตริย์ที่ราษฎรยินยอมพร้อมใจกัน เชิญขึ้นดำรงตำแหน่งกษัตริย์นั้น เป็นการได้รับตำแหน่ง "โดยธรรม" คือมิใช่ได้ราชสมบัติมาด้วยการแย่งชิงหรือสืบเชื้อสายเผ่าพงศ์ที่มีคุณสมบัติเหนือมนุษย์ธรรมดา หากแต่เป็นบุคคลธรรมดาที่มีความเสมอกันในชาติกำเนิดแตกต่างกันเพียงบุญบารมีที่สั่งสมมาแต่อดีตเท่านั้น³² นอกจากนี้ยังมีการอ้างความชอบธรรมในราชบัลลังก์อีกประการหนึ่ง การอ้างเกี่ยวกับความสามารถในการผดุงธรรมซึ่งปรากฏว่าอยู่ในกฎหมายที่ประกาศใช้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยการกล่าวถึงการได้ขึ้น

ครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเอาไว้ว่า พระองค์มี "พระราชอุษา
มิได้คิดแก่พระกาย และพระชนม์ชีพมิได้ดิริราชสมบัติ ^{ซึ่ง}นี้ด้วยตั้งพระทัยจะบำรุงพระวรพุทธ
ศาสนา"³³ และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงย้ายถึงเจตนารมณ์อันแน่วแน่ ที่จะกา
หน้าที่ทำนุบำรุงพระพุทธรศาสนา รักษาความมั่นคงของรัฐ และราษฎรของพระองค์ให้ได้รับความ
ปลอดภัย ดังที่ได้ประกาศพระราชปฏิธานเอาไว้ในเรื่องนิราศท่าดินแดงว่า

...ตั้งใจจะอุปถัมภ์ ยอยกพระพุทธรศาสนา

จะป้องกันกันขอบขันทีเสมา รักษาประชาชนและมนตรี...³⁴

นอกจากการอ้างความชอบธรรมในราชบัลลังก์ดังกล่าวแล้ว ยังได้มีการอ้างถึงความชอบ
ธรรมทางการปกครองของกษัตริย์ โดยผ่านกฎหมาย และพระราชพงศาวดารอยุธยาที่ทำการชำระ
ในสมัยนี้ ตลอดจนพระราชพงศาวดารที่เขียนขึ้นใหม่ในช่วงเวลาเดียวกัน ในกฎหมายตราสามดวง
ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแก้ไขขึ้น ได้ประกาศถึงความชอบธรรมทางการปก
ครองที่กษัตริย์มีต่อประชาชนทั้งหลายเอาไว้ว่าการที่ทุกคนมีชีวิตอย่างมีความสุข และพระพุทธรศาสนา

³¹ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 7/ก, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จศ.1744.

³² สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, (กทม.: มหามกุฏราชวิทยาลัย),
หน้า 620.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, นิราศท่าดินแดง., อ้างในเปลื้อง ณ
นคร, "ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา", (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2515),
หน้า 207.

เจริญรุ่งเรืองอยู่ได้ เพราะพระเดชานุภาพของกษัตริย์ที่ช่วยปกป้องข้าศึกศัตรู มิให้เข้ามากระทำ ย่ำยี ด้วยเหตุนี้กฎหมายฉบับดังกล่าว จึงระบุเอาไว้ว่าประชาชนทั้งปวงควร "มีความสวามิภักดิ์ ตั้งใจทำการราชการเอากำลังเรี่ยวแรงของตนเป็นแทนแทนพระเดชพระคุณโดยสุจริตจึงขอ³⁵

พระราชพงศาวดารที่ผ่านการชำระสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น นอกจากกล่าวถึงความโหด ร้ายขาดเหตุผลและอ่อนแอของกษัตริย์แล้ว สิ่งที่สำคัญที่สุดในการประนามกษัตริย์ปลายสมัยกรุงศรี ออยุธยาและมุ่งแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่ากษัตริย์แห่งปฐมบรม คือการนำเอามาตรฐานทางศีล ธรรมเข้ามาใช้เป็นเครื่องมือวัดสิทธิธรรมของผู้ปกครอง³⁶ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็จุดสำคัญที่ว่า กษัตริย์ของราชวงศ์บ้านพลูหลวง ไม่สามารถที่จะเป็นองค์อัครพุทธศาสนูปถัมภกที่สมบูรณ์ในบ้าน เมือง จึงเกิดการจลาจล อย่างที่ได้กล่าวถึงพระเจ้าเสือเอาไว้ว่าเป็นกษัตริย์ที่ทรงสร้างแต่กุศลทุจริต พิดราชประเพณีอย่างแต่ก่อน และพระองค์ยังมาเสียซึ่งหมู่จนาชาติทั้งหลาย... และเกิดฆ่าฟันกัน เป็นจลาจลไปทั่วทั้งแผ่นดิน³⁷ ราชวงศ์จักรีมีความเหมาะสม ควรแก่การเป็นกษัตริย์เพราะมีความ สามารถในการปกครองและยังเข้ามาช่วยเหลือมวลพสกนิกรให้พ้นจากความทุกข์นานาประการ ดังปรากฏในตอนหนึ่งของสังคีตยวงค์ที่ได้แสดงถึงเหตุผล ตลอดจนความเหมาะสมที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระอนุชาของพระองค์ได้ทรงเข้ารับภาระ ในการปกครอง บ้านเมืองเอาไว้ว่า

³⁵ กฎหมายตราสามดวง, มาตรา 12, พระราชกำหนดใหม่, หน้า 720.

³⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, หน้า 51.

³⁷ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระพนรัตน์, (กม. : คลังวิทยา, 2516), หน้า 559-560.

... ครั้นนั้นมีราชา 2 องค์พี่น้องเป็นพระโอรสพี่สัตรุหน่อพุทธานุกร
 มีบุญบารมี ได้สั่งสมมาแล้วมากมายเป็นพระสัทธาชิกและพระบุญญาธิก
 บรรารณาเฉพาะสัททพญญมณ ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นสภาพ
 อุบายสเบียดเบียน ซึ่งกันและกันอยู่ในกาลกลียุค มีกำลังแรงกล้า
 ก็มีหน้าพระทัยหวนอยู่ด้วยพระเมตตา พระกรุณาใหญ่หลวง
 แก่สัตรุทั้งปวง ก็มีพระนฤทัยจางสรรพสัตรุทั้งปวงให้
 พ้นจากโศก และบริเวททุกข์... 38

การที่สั่งคิดยวงดี กล่าวยกย่องผู้หนึ่งทั้งสองได้อย่างสูงส่งเช่นนี้ที่จะตกย้ำในเรื่องความ
 ชอบธรรม โดยอาศัยคติพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือ ในการแสวงหาความชอบธรรมตามคติพุทธราชา
 หน้เอง ซึ่งสาระของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงใน "พระราชพงศาวดารเหนือ" แสดงให้เห็นถึง
 การสั่งสมบุญบารมีของพระร่วงตั้งแต่ในอดีตชาติ อันเป็นผลให้พระองค์เกิดมาเป็นกษัตริย์ที่มีบุญ
 บารมีวาจาสิทธิ์ ในชาติปัจจุบัน โดยกล่าวว่า .. ด้วยบุญที่พระองค์ทำหมู่ในสวดดอกไม้ถวาย แก่พระ
 พุทธเจ้าแต่ชาติก่อน... 39

สืบเนื่องจากคติความเชื่อหรืออุดมการณ์เทวราชาของรัฐ ในสมัยอยุธยาซึ่งมิได้เสื่อม
 สลายลงไปทีเดียวในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังนั้นเมื่อมีการรวบรวมเอกสารและชำระพงศาวดาร
 ใหม่อังยังคงหลงเหลือสะท้อนคติความเชื่อ หรืออุดมการณ์ดังกล่าวให้เห็นได้ แต่ก็ไม่ได้รับการเห็น
 เท่ากับอุดมการณ์ใหม่ คือ พุทธราชา ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารเหนือ ลักษณะเนื้อหาสาระ
 เช่นนี้มิได้ทำให้สถาบันรัฐและกษัตริย์สิ้นคลอน หากแต่เป็นการย้ำให้เห็นความมั่นคงและศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง
 ขึ้น ดังเช่น คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ ได้ถูกนำมาผนวกในตอนต้น
 ของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับบริติชมิวเซียม ซึ่งกล่าวกันว่า สมเด็จพระพนรัตน์

38 สังคีตยวงดี, หน้า 453.

39 พระราชพงศาวดารเหนือ, หน้า 6.

วัดพระเชตุพนเป็นผู้แต่ง⁴⁰

ส่วนการสร้างสิทธิธรรมซึ่งกระทำควบคู่กับการอ้างความชอบธรรมนั้น ปรากฏว่าหลักธรรมและคติทางพุทธศาสนาได้ถูกนำมาใช้เพื่อแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชสมบัติทรงมีพระเมตตากรุณา หรือเป็นผู้สั่งสมบุญบารมีตามแนวทาง ของสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาในพระโพธิญาณ อย่างเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษกทรงโปรดให้ปล่อยนกโทษทั่วประเทศเป็นจำนวน 443 คนด้วยกัน⁴¹ พระราชกรณียกิจ ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงภาระกิจของกษัตริย์ ที่ทำหน้าที่เพื่อจัดทุกข์บำรุงสุขแก่พสกนิกรของพระองค์ทรงจัดให้มีพิธีสดุดีสถกมหาทาน โดยการบริจาคพระราชทรัพย์จำนวนมากเพื่อเป็นทานแก่ราษฎร นอกจากนี้ก็ยังได้มีการทิ้งผลากทานซึ่งจารึกพระนามของราชบุตร ราชธิดา เจ้าจอม สนมเอก ราชรถ ช้าง พระที่นั่ง เรือพระที่นั่ง และสิ่งอื่น ๆ อีกมากมาย โดยพระองค์ทรงจ่ายพระราชทรัพย์ ไปสิ่งทีควรได้คืน ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานอย่างหนึ่ง ที่พระโพธิสัตว์ทรงกระทำเมื่อครั้งที่เสวยชาติเป็นพระเวชสังคร⁴² โดยในเนื้อหาของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ที่ถูกเขียนขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้สะท้อนภาพสมเด็จพระร่วงเจ้าพระราชทานที่กลับมาที่แก้ววัดจำนวนมากดังกล่าวแล้ว

ดังนั้นคติความเชื่อเรื่องพระร่วง จึงมีสาระเนื้อหาของแนวคิดรัฐและกษัตริย์ ที่สอดคล้องกับสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่เห็นคติพุทธราชา

(2.) การสร้างสัญลักษณ์ทางการเมืองปกครอง

นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมากษัตริย์แต่ละองค์ได้พยายามสร้างกรุงเทพฯ ให้เป็นศูนย์กลางการปกครองของรัฐพุทธศาสนา โดยได้นำเอาคติ

⁴⁰โปรดดูรายละเอียดใน พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียมตลอนตันกรุงศรีอยุธยา.

⁴¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2503), หน้า 72.

⁴² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504), เล่ม 1, หน้า 72.

ความเชื่อในทางศาสนาเข้ามาใช้เป็นแนวทางในการสร้างสัญลักษณ์ ด้วยวิธีการต่าง ๆ เริ่มจากที่ได้มีการอาราธนาพระพุทธมหายานรัตนปริมากร อันถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง และเป็นศิลาจารึกของบรรดาหัวเมืองต่าง ๆ มาแต่อดีต ซึ่งส่วนใหญ่นับได้ตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงเทพฯ อันได้แก่ กัมพูชา กว๋างเพชร เชียงราย ลำปาง เชียงใหม่ หลวงพระบางและเวียงจันทน์ มาประดิษฐานไว้ในพระนคร⁴³ ต่อจากนั้นได้ขนานนามพระนครใหม่ให้สอดคล้องกับพระพุทธรูปองค์นี้ คือ "กรุงเทพมหานครบวรรัตนโกสินทร์" และยังได้ต่อท้ายนามพระนครว่า "วิษณุกรรมประสิทธิ์"⁴⁴ ชื่อเหล่านี้นอกจากตั้งขึ้น เพื่อเป็นศิริมงคลแก่บ้านเมืองตามคติพุทธศาสนาแล้ว ได้กล่าวไว้ในชาดกต่าง ๆ หลายตอนเกี่ยวกับการที่พระวิษณุกรรม ได้ทรงเนรมิตรปราสาทและวัดวาอารามถวายแก่พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งยังเสวยชาติก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สำหรับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เช่นเดียวกัน การขนานนามพระที่นั่งดังกล่าว ซึ่งเหมือนกับการการจำลองสวรรค์ชั้นดุสิต ซึ่งเชื่อกันว่าพระพุทธเจ้าก่อนลงมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ได้ทรงเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ครั้งสุดท้ายอยู่ใน สวรรค์ชั้นนี้⁴⁵

ดังนั้นการนำเอานามที่เกี่ยวกับคติและความเชื่อในทางพุทธศาสนา เข้ามาใช้ในการขนานนามพระนคร หรือที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในทางหนึ่ง อาจเป็นการแสดงให้เห็นว่า ศูนย์กลางการปกครองที่สร้างขึ้นใหม่นี้ นอกจากเป็นศูนย์กลางการปกครองในทางโลกแล้ว ยังเป็นที่ประทับของกษัตริย์ที่ดำรงพระองค์อย่างพระโพธิสัตว์ ที่ใช้เป็นที่สั่งสมพระบารมีก่อนที่จะได้ตรัสรู้ในชาติต่อไป อย่างไรก็ตามสิ่งเหล่านี้ย่อมก่อให้เกิดศูนย์รวมทางจิตใจของประชาชน อันจะส่งผลต่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางการเมืองการปกครองเป็นอย่างดี ตัวอย่างที่แสดงให้เห็น

⁴³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,

(พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2503), หน้า 82-87.

⁴⁴ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, (กทม. : คลังวิทยา, 2516), หน้า 509.

⁴⁵ อุดม เรืองศิริ, เทวตาพุทธ (เทพเจ้าในพระไตรปิฎก และไตรภูมิพระร่วง)

, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์, 2523), หน้า 89-91.

คือ การสร้างพระจำลองแทนองค์ โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ซึ่งลักษณะเช่นนี้ ในเนื้อหาของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง มีการสร้างสัญลักษณ์ดังกล่าวด้วย ... ก็โปรดให้สร้างพระวิหารทั้ง 5 ทิศ สร้างพระไว้จำลองแทนพระองค์⁴⁶ ที่สำคัญ คือ พระจำลองแทนพระองค์ คือ "พระร่วง" และ "พระลือ"⁴⁷ นั้น เป็นปางเดียวกันกับพระจำลองแทนองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย⁴⁷ ทั้งนี้จะพบว่าในเรื่องพระร่วงเมืองสุโขทัย (พระร่วงส่วยห้าปราบจอมดาติน) ได้กล่าวถึงการสร้างรูปพระร่วงว่า

... พระพุทธศักราช 1502 ปี เจ้าเมืองสุโขทัยทิวคต
 เสนาบดีประชุมกันว่าวงศานวงศ์ ไม่มีแล้วเราจะเห็นผู้ใดเล่า
 เห็นแต่พระร่วงบวชอยู่วัดก็เห็นอยู่พร้อมกัน จึงเสนากรรมการ
 พร้อมกันไปวัด ัญญเชิญพระร่วงเจ้าลาผนวชแล้วรับพระร่วงเข้ามา
 ครองกรุงสุโขทัย (พระนามว่า) พระยาศรีจันทร์ราชบิดีจึงยกพลขึ้น
 ไปเมืองสาวัตถี ชื่อเขาอ่างแก้วที่วัดสุวรรณารามไปผูกแข่งกับ
 พระไตรปิฎกครั้นไปถึงเมืองเชียงทอง (เขลียง) จึงให้เอางา
 ช้างเพื่อกงาดามาแกะเป็นรูปพระร่วง กับเขี้ยวงูใหญ่ ทั้งพระไตร
 ปิฎกกับพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าแก้วมาบรรจุไว้ใช้ได้ 102 ปี
 พระองค์สุวรรณคต...⁴⁸

⁴⁶ พระราชพงศาวดารเหนือ, หน้า 6.

⁴⁷ โปรดดูภาพในภาคผนวก

⁴⁸ พระราชพงศาวดารเหนือ, หน้า 20.

มนต์ชัย เทัญวโรปการ⁴⁹ กล่าวว่า พระบรมรูปพระร่วงดังกล่าวเป็นพระบรมรูปพระร่วงรุ่นแรก ประดิษฐานอยู่บนแท่นในศาลพระร่วงเมืองเซียง เป็นศาลพระร่วงทรงสุโขทัย สี่เหลี่ยมก่ออิฐถือปูน ตั้งอยู่ตรงหน้าพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหารแต่พระบรมรูปพระร่วงรุ่นแรก ที่ประดิษฐานอยู่ในศาลพระร่วงแห่งนี้สิ้นสุดลง ในปี พ.ศ. 2127 เมื่อ

... สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอิราชพิตรเป็นเจ้าตรัสให้ตระเวน
 หลังมาพระยาทั้งสองขึ้นเสีย แล้วเทครัวอพยพทั้งปวงมายังเมือง
 พิษณุโลก และให้อาราธนาพระยาร่วง พระยาภาอันรจนาด้วย
 ช้างเผือกงาดำนั้นมาด้วย . 50

หลักฐานนี้เป็นที่น่าให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระบรมรูปพระร่วงรุ่นแรกสร้างขึ้นไว้แต่เดิมด้วย
 งาช้างเผือกงาดำ ได้จบสิ้นหลักฐานลงในสมัยสมเด็จพระนเรศวร พ.ศ. 2127

มนต์ชัย เทัญวโรปการ⁵¹ สันนิษฐานว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงนำไปประดิษฐาน
 ไว้ที่เมืองพิษณุโลกช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น หลังจากนั้นจึงได้ทรงัญเชิญไปประดิษฐานไว้ใน
 กรุงศรีอยุธยา และทรงประดิษฐานอยู่ที่นั่นจนถึง ปี พ.ศ. 2310 สมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์
 (พระเจ้าเอกทัศ) กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ครั้งที่ 2 ถูกพม่าเอาไฟเผาอดวายทั้งเมือง
 เป็นเหตุให้พระบรมรูปพระร่วง พระกาไหม้ไปกับไฟหมดสิ้นไปครั้งนั้นด้วย

⁴⁹ มนต์ชัย เทัญวโรปการ, พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 44.

⁵⁰ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 38, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ
 (เจิม), หน้า 187. อ้างในมนต์ชัย เทัญวโรปการ, หน้า 45.

⁵¹ มนต์ชัย เทัญวโรปการ, หน้า 45.

แต่ในศาลพระร่วงเมืองชเลียงเดิม ยังคงมีพระบรมรูปพระร่วง พระกาประติษฐานอยู่ เห็นจะสร้างขึ้นใหม่แทนพระบรมรูป (รุ่นแรก) ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ัญญไปจากศาลแห่งนี้ ผู้ศึกษา ทานเดียวกันนี้ สันนิษฐานว่า⁵² สร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2123 ปีเดียวกับที่องค์เดิมถูกัญญไปเห็น จึงได้ชื่อว่าเป็นพระบรมรูปพระร่วงพระกา (รุ่นที่ 2) หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ขึ้นตรงยกพระหัตถ์ใส่สมอ พระอุระสองข้างเหมือนกันทั้งสององค์ทรงพระมาลาแบบที่เรียกกันว่า "หมวกชิวบ" ประติษฐานบน พระแท่นในศาลพระร่วงเมืองชเลียงแทนพระบรมรูปของเรื่อง (รุ่นแรก) ราวปี พ.ศ. 2127 เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2448 ซึ่งได้มีพระภิกษุรูปหนึ่งัญญไปถึงเมืองสาปางปรากฏหลักฐาน ในหนังสือพระราชนิพนธ์ "เที่ยวเมืองพระร่วง" ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาล ที่ 6 ครั้นยังทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชดังนี้

... ต่ออุโบสถออกไปอีกเป็นตึกสี่เหลี่ยมเดิมเป็นที่ไว้รูปพระร่วงพระกา
แต่รูปทั้งสองนี้ไม่ได้อยู่ที่นั่นแล้ว เพราะเมื่อประมาณ 2-3 ปี มาแล้ว
มีภิกษุรูปหนึ่งได้มาัญญเอาไป ตามไปพบที่เมืองนครสาปาง
พระอุทัยมนตรีซึ่งในเวลานั้นเป็นข้าหลวงประจำนครอยู่
ได้ส่งคืนลงมาบัดนี้รูปทั้งสองนี้ไป
อยู่ ณ ที่ว่าการเมืองสวรรคโลกใหม่...⁵³

ปัจจุบันพระบรมรูป พระร่วง พระกา (รุ่น 2) ประติษฐานอยู่บนอาคารชั้นที่ 2 ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหงสุโขทัย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองจังหวัดสุโขทัย อย่างไรก็ตามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คติความเชื่อเรื่องพระร่วง ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 และสมัยรัชกาลที่ 3* จะมีความแตกต่างกันในสาระและรูปแบบงานเขียน คือ สะท้อน

⁵² พลิภประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 46.

⁵³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, หน้า 138
อ้างในมนต์ชัย เทชะบุรีปกรณ์, พลิภประวัติศาสตร์สุโขทัย, หน้า 46.

* การไม่กล่าวถึงคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยรัชกาลที่ 2 เพราะไม่มีหลักฐานปรากฏ

บริบทของสภาพเศรษฐกิจ ทั้งนี้เป็นผลมาจากสภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

จากการศึกษาของสายชล วรรณรัตน์⁵⁴ ได้กล่าวว่า สภาพเศรษฐกิจและสังคมของสมัยรัตนโกสินทร์นั้นมีความสามารถในการค้าภายในและภายนอกที่ดีดัดอีก อันเป็นการสนับสนุนแรงงานการผลิต ทำให้ไพร่ได้มีโอกาสออกมาแสวงหารายได้ให้ตนเองมากขึ้นอันเป็นสิ่งที่ส่งผลให้มนุษย์เชื่อมั่นในพลังความสามารถของตนเองโดยเฉพาะในเรื่องการใช้สติปัญญาพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผล พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา⁵⁵ ได้กล่าวสรุปว่า

⁵⁴สายชล วรรณรัตน์, พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2523-2351) วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2524, บทที่ 2, หน้า 77-100.

⁵⁵พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พศ. 2325-2394) (รายงานผลการวิจัยทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภช, 2525), หน้า 23-24.

จากการขยายตัวทางการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีผลกระทบต่อสภาพสังคมในช่วงเวลานั้น
อย่างมากโดยเฉพาะการก่อให้เกิดชนชั้นใหม่ "พ่อค้า" ซึ่งจะผสานโลกทัศน์เก่าที่สืบเนื่อง มาจาก
สมัยอยุธยา เข้ากับความรู้อะไร และแนวคิดที่เกิดขึ้นใหม่ กลายเป็น "โลกทัศน์ใหม่"* ของสังคม

"โลกทัศน์ใหม่" นี้ได้ส่งผลกระทบต่อสาระเนื้อหาความคิดความเชื่อเรื่องพระร่วงใน "ตำราทาง
นพมาศ" ซึ่งถูกแต่งขึ้นใหม่(ประมาณรัชกาลที่ 3) สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชอธิบาย
เรื่องไว้ดังนี้

*"โลกทัศน์ใหม่" อาจพิจารณาได้จากหนังสือ "ไตรโลกวิจิตรนิพนธ์" ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงเรียบเรียงขึ้นโดยอาศัยหลักคำสอนจากไตรปิฎก
และคัมภีร์ทางศาสนาเล่มอื่นๆ มารวมเป็นเรื่องราวที่มีเอกภาพ ให้คำอธิบายแก่ส่วนสำคัญต่าง ๆ
ที่ประกอบกันขึ้นเป็นจักรวาลโดยเน้นเรื่องมนุษย์และความสัมพันธ์ทางสังคมภายในรัฐ แม้ว่า
(ไตรโลกวิจิตรนิพนธ์) จะใช้หลักคำสอนทางศาสนาอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและทาง
สังคม เช่นเดียวกับ "ไตรภูมิพระร่วง" หรือ "อัครคัมภีร์" ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางศาสนา ในลักษณะ
ที่คล้ายคลึงกัน แต่สิ่งที่ "ไตรโลกวิจิตรนิพนธ์" พยายามเน้นควบคู่กันไปด้วย ก็คือ ความสำคัญของ
มนุษย์ การใช้เหตุผลและปัญญาในการพิจารณาความรู้และความจริง การนับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก
พระธรรมมิใช่ได้บุคคลหรือพิธีกรรมที่มาหล่อหลอมอยู่ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้คือความคิดและความเชื่อ
ที่เป็นส่วนประกอบสำคัญใน "โลกทัศน์ใหม่" ของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังสามารถดู
รายละเอียดเรื่องดังกล่าวได้ใน พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวิจิตรนิพนธ์ฉบับที่ 2
(ไตรภูมิฉบับหลวง) เล่ม 1,2,3 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521) และข้อวิเคราะห์
เกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยม และเหตุผลนิยมจากคัมภีร์เล่มนี้ ใน สายชล วรรณรัตน์,
พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
(พ.ศ. 2325-2352), (อ้างแล้ว).

...ถ้าจะหาพยาน จงเอาสำนวนหนังสือเรื่องไปเทียบกับ
 กับสำนวนหนังสือจารึกครั้งสุโขทัย หรือหนังสือที่เชื่อว่า
 แต่งครั้งสุโขทัย เช่น หนังสือไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น
 หรือแม้ที่สุดจะเอาไปเทียบกับหนังสือที่แต่งเพียงขึ้นกรุงเก่า
 ก็จะได้เห็นได้แน่นอนว่า สำนวนหนังสือเรื่องนางทมาศเป็น
 หนังสือแต่งใหม่เป็นแน่ และยังชี้มีความที่กล่าวผิดที่จับได้
 โดยแจ่มแจ้งว่าเป็นของใหม่หลายแห่ง ยกตัวอย่างเช่น การ
 ว่าด้วยชนชาติต่างๆ ในหนังสือนี้ เมื่อครั้งนครสุโขทัยเป็นราชธานี
 เป็นแน่ อีกข้อหนึ่งที่ว่าครั้งสุโขทัยมีปืนใหญ่ขนาดหนักนั้นด้วย
 หลายทาบ ปืนใหญ่ในครั้งนั้นก็ยังไม่เกิดขึ้นในโลกแต่ที่
 พิเศษพิสดายยิ่งกว่าอย่างอื่นนั้นมีแห่งหนึ่งที่ลงชื่อว่า ชาตฝรั่ง
 อเมริกัน ลงไว้ในนั้นด้วย ชาตอเมริกา ฟังเกิดขึ้นยังไม่ถึง
 200 ปี จะมีในชวงพระร่วงอย่างไรได้ แม้แต่คำว่าอเมริกัน
 เองก็เพิ่งเกิดขึ้น ในครั้งกรุงเก่าเป็นราชธานี เพราะฝรั่งช่าง
 ทำแผนที่คนหนึ่งไปทำแผนที่ให้ปรากฏ รู้ได้ชัดว่าเป็นทวีปหนึ่ง
 ต่างหาก มีชื่อในเดี่ยฝ่ายตะวันตกคือ เซาท์กันมาแต่ก่อนซึ่ง
 ได้เรียกชื่อทวีปนั้นว่าอเมริกาตามชื่อช่างแผนที่ ผู้ที่ไปพบความ
 จริงข้อนี้ เมื่อสำนวนหนังสือเห็นได้ว่าเป็นหนังสือครั้ง
 กรุงรัตนโกสินทร์ด้วยเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ประการหนึ่ง... 56

56 สมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ, ภา่งใน วรรณกรรมสุโขทัย,
 กรมศิลปากร (กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ : กทม, 2528), หน้า 253.

การอธิบายดังกล่าว เมื่อหามาพิจารณาในสาระคติความเชื่อเรื่องพระร่วงใน "ตำรับนางพมมาต" ได้แสดงให้เห็นว่ามีภาพเชิงซ้อนบริบทของสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และแนวคิดรัฐและกษัตริย์ของสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ด้วย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์ในเรื่องดังกล่าวว่า ความเปลี่ยนแปลงในโลกทรรศน์ของเรื่องนี้จำกัดอยู่แต่เพียงโลกภูมิ ค่านิยมที่เกี่ยวกับความจริง และความรู้ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ในส่วนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกโดยเฉพาะในส่วนศาสนานั้นไม่เห็นร่องรอยความเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ยิ่งในด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ในสังคมเดียวกัน ซึ่งรวมเรียกกว้าง ๆ ว่าโลกทัศน์ทางการเมืองยิ่งไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงขึ้นไปอีก นางพมมาตเรียกร้องให้บุคคลจงรักภักดีแก่กษัตริย์ (พระร่วง) จนสุดชีวิต⁵⁷

การแต่ง "ตำรับนางพมมาต" ให้อยู่ในบริบทสมัยพระร่วงตามคติความเชื่อที่เชื่อกันมานั้นสันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์ที่ส่งผลให้ชนชั้นหน้า เปลี่ยนแปลงการอธิบายตามจารีตแบบเก่าที่มีจะอ้างชื่อเมืองในชาดก มาเป็นเมืองจริง ๆ ที่มีอยู่ในอาณาจักรแทน นิธิ เอียวศรีวงศ์⁵⁸ ได้อธิบายว่าเมืองสุโขทัย และพระร่วงของผู้แต่งนี้ มีจุดมุ่งหมายให้เป็นเมืองและบุคคลจริง ไม่ใช่เมืองสมมติอย่างพาราสาวัตถ์ หรือพาราณสีในชาดก ทั้งนี้เป็นเพียงการอ้างที่มาของเรื่องพระร่วงให้ต่างจากลักษณะนิทาน และทำให้เป็นบุคคลจริงขึ้นมา พระร่วงจึงแตกต่างจากท้าวเทวทัตในชาดก และแตกต่างจากพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ แต่จะเป็นบริบทเดียวกับสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังจะพบสภาพที่กล่าวเช่นนั้น ดังนี้

⁵⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, ; โลกของนางพมมาต (กทม. : อมรินทร์การพิมพ์, 2527) หน้า 363-367.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

... แต่หึงจะหึงกล่าวสรรเสริญพระเกียรติยศสมเด็จพระร่วงเจ้า
 ยันถวัลย์ราชย์ไอศูรย์สมบัติ เป็นบรมกษัตริย์อันประเสริฐ
ปราบดาภิเษก เสวยราชย์ ณ กรุงพระมหานครสุโขทัย
 ปุริยสถาน... แล้วก็งามไปด้วยหมู่ลูกค้ำพานิชจีนจาม
 แหกฝรั่ง อเนกนาหาประเทศภาษาต่าง ๆ ... ก็ซื้อขายเต็มไป
 ในท้องตลาด พิศาลทุกแห่งทุกตำบล บรรดาลูกค้ำพานิชในประเทศ
 ก็ดี นอกประเทศก็ดี ที่ไปมาค้าขาย ณ จังหวัด
แคว้นแคว้นกรุงเทพพระมหานครสุโขทัยราชธานีนั้น ย่อม
 บรรทุกสินค้าไปมาด้วยกำปั่นเกตรา สัตตจวงเกวียนโคเกวียนกระบือ
 อานช้าง อานอูฐ ต่างมีมาต่างล่อต่างลา เรือก่อ เรือพาย
 เรือแจว เรือกรรเชียง เชิงแล่น เรือโล้ บ้างก็ไปมา ทุก
 ฤดูเดือนมิได้ขาด...⁵⁹

นอกจากนี้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในตำรับนางพมผาศยังแสดงให้เห็นว่า พลังความ
 สามารถในตัวมนุษย์อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้ปรากฏ
 ในตำรับนางพมผาศด้วย ดังเช่น ตอนที่ว่าด้วยชาติและภาษาต่าง ๆ กล่าวถึงการมี "ปัญญา" ของ
 มนุษย์ในการจัดจำแนกภาษาแตกต่างกันของมนุษย์⁶⁰

⁵⁹ วรรณกรรมสุโขทัย, หน้า 262-263.

⁶⁰ โปรดดูรายละเอียดในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงจากตำรับนางพมผาศใน
วรรณกรรมสุโขทัย, หน้า 247-317.

ความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ที่ปรากฏในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงจาก ตำรับนาง
นพมาศได้ส่งผลต่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในจุลยุทธการวงศ์⁶¹ ที่แต่งเป็นภาษาไทยกล่าวดตาม
ปริเฉทต้นมีเนื้อความคล้ายคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ แต่สาระของ
เรื่องจะถูกเรียบเรียงขึ้นใหม่กล่าวดคือเนื้อเรื่องจะเริ่มต้นด้วยคานมัสการ และคำปรารภแล้ว
จึงกล่าวมูลประวัติเรื่องราวของสมเด็จพระร่วงเจ้าสุโขทัย ผู้กู้เอกราชไทยจากขอม โดยฉบับนี้
ไม่ปรากฏชัดว่าท่านผู้ใดแต่งในระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือเป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระ
บรมนาถเชษฐาธิราช และสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือเป็นผู้อื่นนิพนธ์ก็ได้

เนื้อหาสาระคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ได้รับการเรียบเรียงขึ้นใหม่อย่างกลมกลืนเป็น
เรื่องเดียวกันไม่ได้ต่อหัวเรื่องให้เชื่อมกันเหมือนในพระราชพงศาวดารเหนือ และที่แปลกไปกว่า
คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ คือ พระร่วงในจุลยุทธการวงศ์เสด็จไป
เมืองจีนเพราะ

... อยู่มาวันหนึ่งพระร่วงบรมราชาอิราช เสด็จพระราชดำเนิน
ไปด้วยยศศักดิ์บริวารเป็นอันมากไปสู่เมืองสวรรค์โลก
ทอดพระเนตรเห็นภูเขาวัดพระศาสดาเป็นอันมาก ประารณา
จะกระทำการตั้งโรงมณฑปไปช้านาน จึงคิดอ่านด้วยพระอนุชา
อิราชเห็นว่า เราจะไปสู่เมืองมคธคือเมืองจีน ขอช่างกระทำการ
ถวายชาม แต่พระเจ้ากรุงจีนมาให้กระทำการถวายชามแลกระเบื้องใน
เมืองเรา จะได้กระทำการตั้งคาถาภูเขาวัดพระศาสดาต่าง ๆ ที่เมืองเรานี้...⁶²

⁶¹ ชุมนุมเรื่องเกี่ยวกับสุโขทัย (ภาค 1), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ
คุณหญิงแส บุรีสุราธิการ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2498 .

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

แต่ในสาระคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ แสดงไปเมืองจีนเพราะต้องการแสดงอำนาจบารมีที่เหนือพระเจ้ากรุงจีน โดยยกเหตุที่พระเจ้ากรุงจีนไม่ได้เสด็จมาร่วมพิธีลอบศักราช

ลักษณะการเรียบเรียง และความที่แตกต่างกันดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือถูกสร้างเป็นคติความเชื่อ(Myth-Making) ตามบริบทของความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ที่มีผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า"พระร่วง" เป็นวีรกษัตริย์ยอดนิมน์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 พบว่า พระนาม "พระร่วง" ถูกนำไปตั้งชื่อพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย และชื่อโบสถ์อันเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปสุโขทัยนี้ด้วย ผู้ที่ตั้งพระนามพระพุทธรูปและโบสถ์นี้ ก็คือ พระองค์เจ้าอรุณพ พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระร่วงและวิหารพระร่วงนี้ประดิษฐานอยู่ที่วัดมหรณพาราม⁶³ นอกจากนี้ในการถวายเครื่องบูชา "พระร่วง" องค์นี้ ก็คือ ว้าวกับตะกร้อ⁶⁴ อันเป็นการสะท้อนความประทับใจต่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงวีรกษัตริย์ตามตำนานและนิทานบอกเล่าของชาวบ้าน และในพระราชพงศาวดารเหนือ

นอกจากการนำพระนาม "พระร่วง" ไปตั้งชื่อพระพุทธรูป และโบสถ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการจารึกสุภาสิตพระร่วงไว้บนฝาผนังวัดพระเชตุพนด้วย โดยจะกล่าวรายละเอียดต่อไปข้างหน้า

⁶³ คำสัมภาษณ์จากพระสพร วิถีภาณ, พระภิกษุ ผู้เฝ้าวิหารพระร่วงวัดมหรณพาราม.

วันที่ 20 มิถุนายน 2535 เวลา 9.30 -10.30 น.

⁶⁴ พระสพร วิถีภาณกล่าวว่า ว้าวกับตะกร้อเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่ารัชสมัยของพระร่วงมีความเจริญรุ่งเรือง สงบสุขพระร่วงจึงมีเวลาว่างเล่นว้าวกับตะกร้อ

3. ความเปลี่ยนแปลงบทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในแนวคิดรัฐและกษัตริย์

ความเปลี่ยนแปลงบทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในแนวคิดรัฐและกษัตริย์ที่ปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ที่เป็นวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ คือ ตำรับนางพมผาต์ จุลยุทธการวงศ์ มี 2 ประการคือ ที่มาของอำนาจ และบทบาทของกษัตริย์ดังนี้

(1). ที่มาของอำนาจ

เนื้อหาสาระคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ถูกแต่งขึ้นในตำรับนางพมผาต์นั้น ปรากฏความเปลี่ยนแปลงของที่มาของอำนาจของกษัตริย์ คือ สมเด็จพระร่วงเจ้าทรงครองราชย์ด้วยการปราบดาภิเษก⁶⁵ ลักษณะที่มาของอำนาจเช่นนี้เป็นแบบเดียวกับที่มาของอำนาจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่ปราบดาภิเษกขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ทั้งนี้ที่มาของอำนาจของพระร่วง ตามคติความเชื่อที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารเหนือ นั้น มาจากการสืบสายโลหิต และจากการที่มีบุญบารมีวาจาสิทธิ์ อันเป็นผลจากการสั่งสมบุญบารมีในชาติปางก่อน ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เป็นผลมาจากปัจจัยความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม อันส่งผลให้เกิดโลกทัศน์ใหม่ในสังคม นอกจากนี้เหตุผลในตัวเองของความเป็นวีรกษัตริย์ตามคติพุทธราชา จากลักษณะและสภาพดังกล่าวจึงเป็นเหตุให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกลายเป็นวีรกษัตริย์ตัวอย่าง ที่บรรดาปราชญ์หรือชนชั้นหน้าในราชสำนักมาสร้างคติความเชื่อ (Myth-Making) เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของคำตอบ ที่ว่าการขึ้นมาสู่อำนาจของปฐมกษัตริย์นั้นมีความชอบธรรมอันสอดคล้องกับการนำเสนอคำตอบดังกล่าวในพระราชพงศาวดาร ที่แต่งชำระขึ้นใหม่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังที่ผู้ศึกษา กล่าววิเคราะห์ไปแล้ว

นอกจากจะสะท้อนที่มาของอำนาจของปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีแล้ว ในจุลยุทธการวงศ์ยังสะท้อนให้เห็นว่า ที่มาของอำนาจของกษัตริย์นั้นจะต้องเป็นผู้มีธรรมและมีบุญบารมีด้วย ดังเช่น

⁶⁵ วรรณกรรมสมัยไทย, หน้า 262.

... จาเดิมแต่เห็นเจ้ารวงอรุณกุมารนั้นเป็นที่เส่นหารักใคร่แห่งพระราช
 บิดาเข้าเฝ้าอุปรากรมพระบิดามาช้านาน มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธ
 ศาสนาจึงถวายบังคมลาสมเด็จพระบิดาบวชในพระพุทธศาสนาเป็นสามเณร
 เล่าเรียนพระมหัจฉริยะมีสติปัญญามาก เปนพหูสูตรประณีตเป็นอันดีตราบ
 เท่าได้อุปสมบท ปรากฏด้วยวาจาสิทธิ์ว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่นั่น มีบุญบาปการ
 เดชานุภาพอิทธิฤทธิ์มาก หาปุถุชนจะเสมอมิได้... 66

(2). บทบาทของพระมหากษัตริย์

เนื้อหาของระของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในตำราโบราณพม่าคดีนี้ ได้แสดงบท
 บทบาทของสมเด็จพระร่วงเจ้าในฐานะศูนย์กลางของรัฐ โดยยึดคติความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นหลัก
 ลักษณะดังกล่าว ปรากฏดังนี้

... สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธา ทานบารุง
 พระบวรพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรือง ด้วยเอา
 ฟ้าพระทัยใส่ในการพระราชกุศลต่าง ๆ ปริจาคพระราชทรัพย์
 แจกจ่ายสักการบูชาพระรัตนตรัยเป็นอาวาสถาน เป็นธรรมทาน
 เป็นนิตยภัตทาน เป็นสังฆทาน บุคลิกทาน เป็นนิตยนิรันดร
 ทุกรันคืนเดือนปี... 67

⁶⁶ จุลยพจนานุกรม ความเรียง(ตอนต้น), หน้า 57.

⁶⁷ ตำราโบราณพม่าคดี, วรรณกรรมสุโขทัย, หน้า 270.

ส่วนเรื่องบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวกับบุญบารมีความเหนือจริงตามคติความเชื่อแบบเดิม เริ่มไม่ได้รับการใส่ใจ ดังจะสะท้อนได้จากที่ผู้แต่งให้นางพมادت กล่าวว่... ด้วยเหตุเห็นว่านักปราชญ์ ผู้มีปัญญาท่านกล่าวพิสดารไว้แล้ว ถ้าผู้ใดใครรู้ ใครฟัง จงไปเสวนาในตำรับจามเทวีวงศ์ให้เห็นโทษ...⁶⁸

นอกจากสมเด็จพระร่วงเจ้าจะแสดงบทบาทในฐานะศูนย์กลางของรัฐแล้ว สมเด็จพระร่วงเจ้าบรมราชาธิราช ในจุลยุทธการวงศ์ ยังแสดงความเป็นศูนย์กลางรัฐในบรรดารัฐอื่น ๆ ด้วย ดังเช่น

...ครั้งนั้นสมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราช เป็นพระยาเอกราชในสยามประเทศแลหาพาประเทศ มิได้เบียดเบียนท้าวพระยาในนาพาประเทศ ยังมหาชนทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์ เป็นต้น ให้อยู่เย็นเป็นสุขทุกประเทศ ยังมหาชนทั้งหลาย ให้อาหากินทุกศุล มิให้ทานแลรักษาดีล เป็นต้น ในพระพุทธศาสนายังพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองวัฒนาการ เสวยราชสมบัติ โดยทศพิธราชธรรม มาช้านาน...⁶⁹

การแสดงความเป็นศูนย์กลางในบรรดารัฐอื่น ๆ จากความข้างต้น สมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชทรงใช้ทศพิธราชธรรมเป็นหลัก อันแสดงให้เห็นว่า "สมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราช" ทรงเป็นผู้นำในการจรโลงธรรมะ ตลอดจนทำหน้าที่บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

⁶⁸ ตำรับนางพมادت, หน้า 271.

⁶⁹ จุลยุทธการวงศ์ (ความเรียงตอนต้น), หน้า 65.

4. การสร้างคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในการปลุกฝังคุณค่าด้านจริยธรรมของสังคมสมัย ต้นรัตนโกสินทร์

การสร้างคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ในการปลุกฝังคุณค่าด้านจริยธรรมของสังคมต้นรัตนโกสินทร์ ปรากฏใน "สุภาสิตพระร่วง" อันเป็นสุภาสิตสอนใจ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดให้มีการจารึกไว้บนฝาผนังวัดพระเชตุพน เรื่องสุภาสิตพระร่วงนี้ เป็นวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง ประกอบด้วยสุภาสิตอันเป็นคติเตือนใจ เป็นข้อคิดในการปฏิบัติตนตามวิถีทางที่ถูกที่ควรจากบทความทางวิชาการเรื่องสุภาสิตพระร่วง: การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ นิตยาเหล่าสุนทร⁷⁰ แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สรุปได้ว่าเรื่องสุภาสิตพระร่วงอาจไม่ได้แต่งในสมัยสุโขทัยโดยพิจารณาจากลักษณะคำประพันธ์ที่กำหนดค่านิยม และสัมผัสเคร่งครัดกว่าซึ่งน่าจะเป็นสมัยที่มีการประพันธ์กวีนิพนธ์ ประเภทโคลงและร้อยกรองเรื่องแล้ว อันได้แก่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์และผู้แต่ง คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งคงจะทรงได้ต้นแบบมาจากประติษฐ์พระร่วง* พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หลักฐานส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าเรื่องสุภาสิตพระร่วงฉบับของกรมศิลปากรนี้ เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส พบว่าความตอนท้ายของโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ได้ความว่า

... ผู้นิพนธ์โคลงชวน พระวิหารอุโบสถ หมดทุกทิศทุกสถาน
วิหารกรรมนุชิต สฤษฏีที่ทุกเบ็ญ...

⁷⁰ วรรณกรรมสุโขทัย, หน้า 239.

*โปรดดูรายละเอียด จากข้างหน้าของบทนี้, และ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ "พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาสิตพระร่วง", พกศจิกายน, 2528.

จุดมุ่งหมายของสุภาสิตนี้ คือการเป็นสุภาสิตสอนใจ แก่ไพร่บ้านพลเมืองให้ รู้จักนาเบ
งใช้ในชีวิตประจำวันและการกล่าวอ้างว่าเป็นสุภาสิตของพระร่วงนั้นผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า "พระร่วง"
ในความเชื่อทั่วไป คือ วาจาสิทธิ์ ราชสำนักซึ่งนำมาใช้โดยโยงให้เห็นว่ากษัตริย์ คือ พระร่วง
ที่มีบุญบารมี ดังเห็นเมื่อนำมาตั้งชื่อสุภาสิต ซึ่งเป็นการสร้างความเชื่อให้กับสาระของสุภาสิตให้มี
ความหมายที่ได้ก่อดีสิทธิ์ ดูจววาจาสิทธิ์ของพระร่วง

ที่ซึ่งคำว่า "ร่วง" เป็นคำไทยมาแต่เดิม ในพจนานุกรมไทยให้ความหมายไว้ว่า ก.
หล่น, หลุด, ร่วง, เรือง⁷¹ นอกจากนี้ฝ่ายภาษาจีนอักษร 𠄎 อ่านว่า "หลวง-หลวง-ลวง" แปล
ว่า "ว่ากล่าว, บังคับบัญชา" To govern ตัวอักษรจีนนั้นแยกได้เป็น 3 ตัว 𠄎 กับ 𠄎 ตัวหน้าแปลว่า
"สิ้น" ตัวหลังแปลว่า "หนึ่ง" รวมความได้ว่า "สิ้นเอก" ดูจะมีความหมายอย่างที่เข้าใจไว้ว่า
"วาจาสิทธิ์นั้น"⁷²

สำหรับความหมาย จากเนื้อหาสาระจากคติความเชื่อเรื่องพระร่วง พบว่าคำ
"พระร่วง" หมายถึง รุ่งโรจน์ โดยการแปลความหมายจากพงศาวดารเหนือเรื่อง "พระร่วงอรุณ
กุมารเมืองสวรรค์โลก" เพราะเหตุว่า คำว่า "อรุณ" แปลว่า เวลาใกล้อาทิตย์ขึ้น

ดังนั้นจากความหมายและความเชื่อในวาจาสิทธิ์ของพระร่วงดังกล่าว จึงเป็นผลให้เกิด
ความเชื่อเรื่องพระร่วง ในสุภาสิตพระร่วง ต้องให้พระร่วง เป็นผู้

... ฝ่ายพจน์ประกาศเป็นอนาสานกถา สอนคนนารชน...⁷³

⁷¹ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม พ.ศ. 2493, (โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, 2511),
หน้า 755.

⁷²ประกาศิตริ, วิเคราะห์เรื่องเมืองไทยเดิม ภาค 3, ศิลปากร, ปีที่ 3 เล่ม 2
สค. 2492, หน้า 66-68.

⁷³สุภาสิตพระร่วง, ในวรรณกรรมสุโขทัย, หน้า 243.

อันแสดงให้เห็นว่าเป็นการนำเอาคติความเชื่อเรื่องพระร่วง มาสร้างให้เกิดความเชื่อ
ว่าสุภาสิตที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่นี้อาจเรียกวิธีการนี้ได้ว่า "สัจจจินตนาการ"* คือ การนำเอา
สัจจะ คือ สุภาสิต และ จินตนาการ "พระร่วงวาจาสิทธิ์" นั้นมาประกอบเป็นสุภาสิตพระร่วง อัน
เป็นการจูงใจว่า สุภาสิตนี้เป็นของพระร่วงผู้มีวาจาสิทธิ์

เมื่ออ่านวิเคราะห์สุภาสิตพระร่วงดังกล่าว จะพบว่าเป็นสุภาสิตที่ปลูกฝังคุณค่าด้านจริย
ธรรมของสังคมในด้านต่าง ๆ ดังนี้

(1) การปลูกฝังจริยธรรมในการวางตน, กาละเทศะและมนุษยสัมพันธ์ มีดังนี้

อย่าอวดหาญแก่เพื่อ ของแพงอย่ามีกทิน
ไปเรื่อนท่าหนอย่าหนึ่งทวน โอบอ้อมเอาใจคน
การเรื่อนตนแรงคิด ท่านให้อย่าหมายโทษ
อย่าหึงชิดผู้ใหญ่ คนโหดใจเข็นดู
อย่าใส่สูงงให้พินศักดิ์ ยอครูยอต่อหน้า
ที่รักอย่าดูถูกปลุกไมตรีอย่ารู้ร้าง ยอช้าเมื่อแล้วกิจ
เป็นคนอย่าทำใหญ่ ยอมมิตรเมื่อสืบหลัง
ช้าคนไพรอย่าพาพหู หลกเมียงอย่าสรรเสริญ
คบขุนนางอย่าโหด ผิดอย่าเอาแต่ชอบ
อย่าขัดแย้งผู้ใหญ่ นอบงานต่อผู้เฒ่า
อย่าไฟตนให้เกิน เยี่ยงผู้ซึ่งจะคอยโทษ อย่ากริ้วโกรธเหือง নিজ
คนเป็นไทยอย่าคบทาส พรรคพวกพินท้าน
อย่าประมาทท่านผู้ดีปลุกเอาแรงพึ่งตน ยลเยียนไถนกษัตรา

* ความคิดนี้ได้จาก รศ. ดร. สมบัติ จันทร์วงศ์.

มีสินอย่าอวดมั่ง พาลูกหลานมากิน
 อย่ามีปากว่าคน อย่าใช้คนบังบด
 รักตนกว่าทรัพย์สิน ผากของรักจงพอใจ
 อย่าได้รับของเข็ญ อย่าชดคนด้วยปาก
 เห็นงามตาอย่าปอง อย่าถากคนด้วยดา
 ของปากท่านอย่ารับ อย่าเสียนครุเต็อนดา
 ครุบาสอนอย่าโกรธ ท่านสอนอย่าสวนตอบ
 โทษตนผิดพึงรู้ ความชอบจำใส่ใจ เมตตาดอบต์อมิตร
 รู้เสียสินอย่าเสียสัตย์ อย่างินทาผู้อื่น อย่าตีหยกยอตน
 ที่ผิดช่วยเต็อนตอบ คนจนอย่าดูถูก ปลุกมิตรไมตรีให้ชน
 ที่ชอบช่วยยกยอ ตรีภูลตจนจกั้นบ
 อย่าขอของรักมิตร ชอบขัดมักจางจาก เผ่ากษัตริย์เพลิงงู
 พึ่งสอนเพ็อดอญาติ อย่างักให้วพสันแตก
 รู้ที่ขาดที่หาญ อย่าออกก้างขนนาง
 คนพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี อย่างักงายมิดี
 เสือกพาที่พึ่งตอบ จงหนนอบต์อผู้ใหญ่⁷⁴
 อย่ายลเยี่ยงถั่วแตกมิดิต จงยลเยี่ยงส้มฤทธิ์แตกมิเสีย

การปลูกฝังจริยธรรมในด้านนี้มีจำนวนสูงสุด คือ ประมาณ 58 ประการอันสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างคติความเชื่อพระร่วงในการปลูกฝังคุณค่าด้านจริยธรรมของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ย้ำเน้นในเรื่อง การวางตน, กาละเทศะและมนุษยสัมพันธ์ อันเป็นส่วนหนึ่งที่น่าจะช่วยให้พลเมืองในสังคมรู้จัก ฐานะของตน ไม่เอาर्डเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ซึ่งจะนำไปสู่ความสามัคคี

74 สุกาศิตพระร่วง, หน้า 243-246.

(2) การปลูกฝังจริยธรรมในเรื่องของความไม่ประมาท อันเป็นคติเตือนใจ มีดังนี้

เข้าเกือบอย่าลืมพรา หึงห้อยอย่าแข่งไฟ อย่าเข้าแบกงาข้าง
 หน้าตีกอย่านอนใจ เมื่อเข้าตีกหวังตน
 เดินทางอย่าเดินเปลี่ยว อย่าตั้งงูให้แก่กา
 หน้าเขี้ยวอย่าขวางเรือ ซ้ำเก่าร้ายอดเอา
 ที่ซุ่มเสื่อจงประหยัด
 จงระวังระมัดพิณไฟ
 ผู้เฒ่าสอนจงจากความ ที่ชวากหนามอย่าเสียเกือก
 ทาริวเรือกวักตน
 คนรักอย่าวางใจ
 ที่ม้ายึ่งหลัก บลัดตนโดยด่วน
 ที่ทับจงมีไฟ ที่ไปจงมีเพื่อน ทางแถวเกือบโคลงคจ ;
 พบศัตรูปากปราศรัย ความในอย่าไซเขา
 ซ้างไล่แล่นเลี้ยงหลบ
 ลูกเมียอย่าวางใจ
 ภายในอย่าหาออก
 ภายนอกอย่าพาเข้า
 เข้าออกอย่าวางใจ
 ระวังระไวหน้าหลัง
 พิรพิตบิดใบร้าง ซ้างต้นไร่อาวุธ
 เครื่องสรรพยุทธ์อย่าวางจิต
 คนพยศอย่าเชื่อ
 อย่าผูกมิตรคนจร
 ระวังระไวที่ใบมา
 ความแน่นให้ประหยัด
 อย่าดูถูกว่าน้อย

การปลูกฝังจริยธรรมในด้านนี้ มีประมาณ 30 ประการ อันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างคติธรรมเชื่อเรื่องพระร่วงงานการปลูกฝังคุณค่าด้านจริยธรรม ของสังคมชั้นรัตนโกสินทร์ นั้นเห็น ในเรื่องความไม่ประมาท เป็นคติเตือนใจ ที่ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากบทเรียนจากการที่เสีย กรุงศรีอยุธยา ก็น่าจะเป็นได้ประกอบกับช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังมี การตีสงครามกับประเทศ เพื่อนบ้านข้างเคียงอยู่

(3) การปลูกฝังจริยธรรมในเรื่องของการใช้เหตุผล มุ่งให้ใช้ปัญญา คิดก่อนทำ มีดังนี้

เมื่อเหนื่อยให้ วิชา

อย่าโดยคำคนพลอด เป็นเรือทอดทางถนน อย่ารักลมกว่าฟ้า

โทษตนผิดรำพึง อย่าคะหิงถึงโทษท่าน อย่ารักถ้ากว่าเรือน

หวานพิชจักเอาผล เลี้ยงตนจักกินแรง อย่ารักเดือนกว่าตะวัน

อย่ามัวเมาเนื่องนิจ คิดตรองตริทุกเมื่อ

อย่ากอบจิตริษยา เจรจาตามคดี

อย่ายืนคำคนโงก

อย่ายลเหตุแต่ใกล้

คิดทุกข์ในสงสาร อย่าทำกาที่ผิด คิดชวนช่วยที่ชอบ

ระบือรบนฟังคำ การจะหาอย่าด่วนได้

อย่าพาผิดคนด้วยหู

คิดแล้วจึง เจรจา

พิจะฟังฟังจงลับ พิจจะจับจับจงมั่น

พิจะคั่นคั่นจงตาย พิจจะหมายหมายจงแก้

พิจะแก้แก้จงกระจำง

คิดช่างหน้าอย่าเบา

เป็นคนเรียนความรู้ จงยังผู้ผู้ผู้ผู้

ใจอย่าเบาจงหนัก

อย่ารักลมกว่าเขา

การปลูกฝังจริยธรรมในด้านนี้ มีจำนวนเป็นอันดับสาม คือประมาณ 24 ประการอันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในการปลูกฝังคุณค่าด้านจริยธรรมของสังคมชั้นรัตนโกสินทร์ ย้ำในเรื่องของการให้เหตุผลมุ่งใช้สติปัญญาในการพิจารณาการกระทำต่างๆ ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากภูมิปัญญาของสังคมชั้นรัตนโกสินทร์ ที่เริ่มให้ความสำคัญแก่โลกทัศน์ใหม่ ดังได้กล่าววิเคราะห์ไปแล้วข้างหน้า.

(4) การปลูกฝังจริยธรรมในเรื่องของความจงรักภักดี ความซื่อสัตย์ มีดังนี้

รักดีอย่าด่วนเคียด

อย่าเบียดเบียนแค้นมิตร

อาสาเจ้าจนตาย

อาสาขายจพอแรง

ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก

ฟ้าท้าวไทยอย่าทรนง

รักดีจงอย่าเกียจ

เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ

หมอบบวใจสบบริสุทธ์

ท่านรักจงรักตอบ ท่านมอบจงมอบตอบแทน

อย่าบอภัยต่อท้าว

การปลูกฝังจริยธรรมในด้านนี้มีจำนวนประมาณ 12 ประการ ทั้งหมดจะเห็นความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ (ซึ่งไม่ต้องกล่าวก็เป็นที่ทราบกันดี) อันแสดงให้เห็นว่าปัญหาเรื่องความจงรักภักดี ในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ได้รับการใส่ใจ

(5) การปลูกฝังจริยธรรมในเรื่องของศีลธรรม มีดังนี้

อย่าไฟเอาทรัพย์ท่าน

สร้างกุศลอย่ารู้โรย

ได้ส่วนอย่างมาก
 อย่างมีปากว่าคน
 อย่างปลูกฝังกลางคลอง อย่างปองเรียนอาภรรพ์ พลังนิบหนายวายม้วย
 ใต้ดอบอย่าเสียค่า
 อย่างรักกล่าวคาถาคด
 อย่างแผ่เพื่อความพิศ
 อย่างจับลิ้นแก่คน
 อย่างนิพนหาผู้อื่น
 บางมีชอบท่านช่วย บางป่วยท่านชิงชิง

การปลูกฝังจริยธรรมด้านนี้มีจำนวนประมาณ 12 ประการ อันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า สังคมต้นรัตนโกสินทร์ ได้มุ่งเรื่องการปลูกฝังศีลธรรมต่อพลเมือง เพื่อให้อยู่ร่วมกันโดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และที่สำคัญคือได้เห็นการสร้างกุศลตามหลักพุทธศาสนา มิใช่มุ่งไปสู่การเรียนรู้ไสยศาสตร์

กล่าวโดยสรุปในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การอธิบายอดีตของสถาบันรัฐและกษัตริย์ได้ยึดจารีต "พระราชพงศาวดาร" เป็นหลักผู้เขียนงานพระราชพงศาวดารส่วนใหญ่จะเป็นข้าราชการชั้นนาง "พระราชพงศาวดาร" ขึ้นตามพระบรมราชโองการของกษัตริย์ โดยมีเป้าหมายที่จะบันทึกถึงพระราชพิธีต่างๆ เพื่อชี้ให้เห็นความสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ซึ่งคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่เคยอยู่ในจารีต ตำนาน นิทานพื้นบ้าน ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่ถูกรวบรวมเข้ามาอยู่ในงานเขียนจารีตดังกล่าวคติความเชื่อเรื่องพระร่วงซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งของคติความเชื่อเรื่องต่างๆ ก็ได้รับการรวบรวมเข้ามาด้วย ทั้งนี้ด้วยคุณสมบัติของพระร่วงที่เป็นวีรบุรุษในอุดมคติ ผู้ทรงมีทั้งวาทะสิทธิ์และปัญญา ดังปรากฏว่าในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรก่อนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่เชื่อกันว่าพระร่วงสามารถ "ทาทางฟ้าได้" (การชลประทาน) นอกจากนี้ยัง "แต่งรูปตัวหนังสือไทย" (ประดิษฐ์ตัวอักษร) ได้อีกด้วย

อย่างไรก็ตามคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของแนวคิดรัฐและกษัตริย์ที่เริ่มมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 กับทั้งยังสะท้อนให้เห็นบริบททางเศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วง

ปลายสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย นอกจากนี้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อปลุกฝังคุณค่าทางด้านจริยธรรมให้แก่สังคมในด้านต่าง ๆ โดยมีการนำเอาพระนาม "พระร่วง" มาตั้งให้เป็นชื่อสุภาสิต(สุภาสิตพระร่วง) ทั้งนี้เพื่อเป็นการส่งเสริมความเป็นกษัตริย์ภาพ และปลุกฝังจริยธรรมความสามัคคีของราษฎรในรัฐ